

Tatyana Ilieva

(Bulgaria, Sofia, Cyrillo-Methodian Research Center, BAS)

Dogmatic Exegesis and the Theological Language in the Sermon on Transfiguration by John the Exarch

Abstract: The first part of the study offers an exegetical analysis of the Sermon on Transfiguration by John the Exarch, while the second, after presenting statistical data on the vocabulary of the sermon, explores the theological language in the work and its use as a tool for dogmatic interpretation. The author studies the theological vocabulary and makes conclusions about the development of the terminological layer in the lexis of the Old Bulgarian language during Tsar Simeon's period. There are two appendices – a glossary of the terminological and real vocabulary in the Sermon on Transfiguration by John the Exarch and a frequency list based on the index to Dora Ivanova-Mircheva's edition.

Key words: Bulgarian historical lexicology, history of terminology, John the Exarch, Old Bulgarian exegetical literature

Татяна Илиева

(България, София, Кирило-Методиевски научен център, БАН)

Догматическата екзегеза и богословският език в Словото за Преображение на Йоан Екзарх

Повече от шест десетилетия проф. Дора Иванова-Мирчева е сред водещите изследователи у нас – специалист с неограничен принос към българското историческо езиковедие, особено в областта на лексикологията и лексикографията. Големи са нейните заслуги и за разширяване кръга от паметници, проучването на които обогатяват представите ни за старобългарския книжовен език. Тя обръща специално внимание на средновековната хомилетична литература. През 1971 г. излиза от печат трудът ѝ „Йоан Екзарх Български. Слова, т. I“, по повод на който на проф. Мирчева е присъдена наградата „Кирил и Методий“ от БАН. Представено е образцово издание на две от словата на Йоан Екзарх – Слово за Преображение и Похвала за Йоан Богослов по български препис от 1359 г. (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971). За да се оцени важноста на публикуването им, е достатъчно само да се припомни фактът, че за разлика от двете главни съчинения на старобългарския преводач (Небеса и Шестоднев), които са многократно изследвани и издавани, неговите проповеди се оказват една от слабо проучените страни на творчеството му. А според свидетелството на ръкописната традиция, Йоан Екзарх е автор на няколко сигурни или предположително приписвани му празнични слова (беседи), спадащи към т. нар. екзегетични (тълкователни) беседи върху евангелския текст, свързани с големите господски празници. С името на Йоан Екзарх (Йоан Презвитер и Екзарх, или само Йоан Презвитер) са известни: Похвално слово за Йоан Богослов, Слово за Рождество Христово I, Слово за Рождество Христово II, Слово за Богоявление, Слово за Сретение Господне, Слово за Възнесение Господне, Слово за Преображение, Слово за Пасха.¹ Те се явяват до голяма степен преводни и компилатив-

¹ Някои учени приписват на Йоан Екзарх още и две анонимни слова: Слово за Въздвижение на кръста и Слово за Успение Богородично.

ни, също както знаменитият му превод на Шестоднева. С първия том от поредицата „Йоан Екзарх Български. Слова“ започва систематичното издаване на хомилетичните творби на книжовника. Публикуваният текст на всяко от словата е придружен от уводна студия, в която се предлага детайлен езиков и литературен анализ на паметниците.

Един от слабо изследваните аспекти относно съдържателната и езиковата страна на Йоан-Екзарховите проповеди е тяхната теологическа рамка и свързаният с нея понятиен апарат, като се изключи частичното представяне на терминологичната им лексика в излезлия през 2019 г. Терминологичен речник на Йоан Екзарх (Тотоманова, Христов / Totomanova, Hristov 2019). В тази статия се предлага екзегетически анализ на Слово за Преображение², след което се представя богословският език в творбата като инструмент, обслужващ догматическото тълкувание в нея.

Богословско-екзегетичен анализ на Слово за Преображение от Йоан Екзарх (ЙЕПр)

Изповеданието на Църквата, че Иисус Христос има две естества – божеско и човешко, съединени в едно лице, свързва идеологично Словото за Преображение със Словото за Боговление, както и с двете слова за Рождество, съставени от същия автор. Защитата на христологичния догмат за ипостасното единение на двете природи на Иисус Христос ще да е била изключително актуална по времето около бунта на Владимир Расате и възцаряването на Симеон, което ясно ситуира времето, в което преславският книжовник създава своите хомилии. Темата, безспорно, е разработена не без влияние на светоотеческите образци. Основни извори за ЙЕПр са Слово за Преображение на Йоан Златоуст и хомилията на Ефрем Сирий за същия празник, компилирани и интерпретирани творчески от старобългарския писател.³

Слово за Преображение на Йоан Екзарх започва с кратък екскурс, превеждащ слушателите през свещената история от сътворението на човека до Преображение Христово. Пределно лаконично проповедникът маркира най-важните библейски събития: престъпването на Божията заповед от прародителите чрез съблазънта на сатаната с горчивите последици в резултат на това – поразяване на човешката природа от тлението и смъртта и изгонването на първите хора от рая; възплъщението, кръщението и служението на милосърдния Господ наш Иисус Христос, воден от присъщата единствено нему велика любов в изпълнение на спасителната мисия – да върне човешкия род по пътя на добродетелта отново в райските селения. Посочено е основанието за идването на единородния на Отца Син Божи тук на земята, а именно безгрешността му, която го прави единствено способен да осъществи домостроителния план на Отца за човечеството – да обнови плътта в нетление, предавайки на смърт смъртта и погубвайки греха, като дарява на човеците благодат в мярата, в която могат да я приемат 240б-241а (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 85-86).

В тази свещеноисторическа рамка авторът поставя основната тема на проповедта си – евангелското събитие на Преображение Господне. И неслучайно – във връзката между различните дейности на Богочовека Иисус по време на неговото пребиваване на земята книжовникът търси телеологичния смисъл на случилото се на планината Тавор.⁴

² Нататък за краткост използвам съкращението ЙЕПр.

³ В теоретичния си увод към изданието Д. Иванова-Мирчева обстойно разглежда заимстванията в ЙЕПр от други автори (Иванова-Мирчева 1971: 52-58/Ivanova-Mircheva 1971: 52-58).

⁴ Д. Иванова-Мирчева изрично изтъква оригиналността на тази постановка в хомилията на Йоан Екзарх – не само да разкаже за преобразението, но и да потърси в религиозните легенди причините, които са го предизвикали. По тази си концепция творбата на старобългарския книжовник се различава от византийските си източници (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 60).

Неколкократно в хода на изложението си Йоан Екзарх изтъква по различен начин значението на Христовото Преображение пред апостолите:

... искаше да им покаже как ще дойде в Божествената си слава и в човешка плът на съд в последния ден 241a 10-12 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 86)... И ги заведе, желаейки да им яви кой е, чий е син 241b 7-8.... Заради това ги качи на планината и им показа, че не е Илия, а Бог Илиев, Който бе осветил Еремия в майчината му утроба, нито един от пророците, а Господ пророчески, който ги изпрати. И пак им показа, че е творец на земята и небето и че Той е господар на живите и на мъртвите 241b 17-20 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 87). ... Разкри им славата Си преди възкресението, та когато възкръсне из мъртвите в славата на Своето Божествено естество, да разберат, че не като награда за Своя труд получи славата – сякаш не я е имал преди това – но да разберат, че това е славата, за която говореше, казвайки: „Отче, прослави ме със славата, която имах преди създаването на битието“ 242b 6-15 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 89).

И за да обобщим аргументите на проповедника, ще синтезираме накратко обстойно разгърнатия от него църковен постулат: Христос на планината Тавор – това не е някой от пророците – това е Самият Мироздател и Всецар, Същият, Който се чака да дойде в славата Си да съди в последния ден, Алфата и Омегата, Началото и Краят на всичко.

Легитимация на Сина Божии като такъв – това е целта на Таворското събитие, а необходимостта от този акт – да се опровергае лъжовното мнение на всички, които твърдят, че Иисус Христос е обикновен човек – един от пророците, предвзвестители на Божията воля в Стария и Новия Завет, предсказващи бъдещето по особено откровение свихе и божествено внушение – мнение, битуващо не само измежду Неговите съвременници, а и измежду сетнешните потомци, склонни да се съмняват. Тази легитимация трябва да се осъществи не чрез словесни изявления (те нямат сила срещу неоспоримите факти – от една страна, семейството на Мария и Йосиф, който се води Иисусов родител пред юдейското общество, и от друга страна, телесните немощи на Господа, несъвместими с Божествената Му природа). Тази легитимация трябва да се осъществи, като Богочовекът Сам яви славата Си 242a-242b (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 88-89)⁵. *И ето, лицето и дрехите Му заблестяват, от цялото Му тяло закипява слава и от цялата Му плът просияват лъчи* 243a5-243a8 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 90). Прекрасен е символно-метафоричният образ на двете слънца⁶, които виждат учениците на планината – едното обикновено, а другото необикновено, едното видимо за тях и сияещо и за целия свят на небесната твърд, а другото – само за тях самите, а именно – лицето Христово 242b20-243a5 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 89-90). Авторът сравнява Христовото преобразяване на Тавор с изменението на пророк Мойсей върху планината Синай: Докато Божият Законодател свети с отразена

⁵ В литературния анализ, който Д. Иванова-Мирчева прави на творбата, съпоставяйки това място с текста на Ефрем Сирийски, тя заключава, че образът на Христос е развит от самия Екзарх, макар и идеята за него да е подсказана от някои от византийските източници на преславския книжовник. Това според авторката разкрива писателския талант на книжовника и го нарежда между творците, а не между преводачите на старобългарската литература (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 61).

⁶ Образът е зает от словото на Ефрем Сирийски за Преображение, един от източниците на Йоан-Екзарховата компилация. Д. Иванова-Мирчева изтъква, че ако и този откъс да не е плод на самостоятелно творчество, не може да не се отчете тънкия усет, проявен от старобългарския книжовник със взимането именно на този пасаж от пространното слово на Ефрем Сирийски (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 62).

красота, която е външна нему, то из самия Син Божи блика светлина и блести славата, пребиваваща всякога в Него“ 243a9-12 (Иванова-Мирчева/ Ivanova-Mircheva 1971: 90).

Ала легитимацията става валидна само чрез външни свидетели. И ето ги и тях, явяват се пророците Моисей и Илия, разговарящи с Иисус – свидетелство за апостоли-те, че Този именно е Иисус Господ, Христос и Син Божий, погребал пророк Мойсея, и че Същият е възвел пророк Илия във висините 243a15-243b3 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 90-91).

Преображението на Тавор не се извършва като други Христови чудеса – пред очите на мнозинството. От легитимирането на Иисус се нуждаят учениците Му преди настъпващите събития, за да имат твърда увереност в Христа и да не се усъмнят в царството Му след Неговото възнесение и в силата Му пред Неговото разпятие, и в славата Му по време на Неговото опозоряване, и в честта Му, въпреки очакващото Го кръстно изпитание, но да осъзнаят, когато настане часът, че не от немощ ще приеме Иисус страдание и кръстна смърт, но драговолно, за спасение на цялото човечество 242a18-242b6 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 88-89). Затова на Таворското събитие присъстват единствено апостоли и то само някои от тях – най-близките Христови сподвижници. Но и те, въпреки богоумъдреността си, не могат да възприемат и да осъзнаят славата Господня в Нейната пълнота 243a13-15 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 90). Дори ап. Петър, първовърховният измежду учениците, поставя погрешно Господа наравно с пророците Мойсей и Илия. Като реален участник в сякаш оживялото пред очите му евангелско събитие проповедникът, провокиран от думите на апостола, излива серия от внасящи драматизъм в изложението му пред вярващия народ реторични въпроси и отговори, с които доказва превъзходството на Богочовека над старозаветните пророци 244b-245a⁷ (Иванова-Мирчева/ Ivanova-Mircheva 1971: 93-94).

Най-сетне следва върховното свидетелство на Бога Отец. То добива допълнителна тежест от факта, че на планината Тавор се извършва не инцидентно, а поредно след Богоявлението признаване от Отца, че Христос е Неговият възлюбен Син 245b5-246b3 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 95-97). Преображението е своего рода препотвърждаване на Теофанията.

И тук идва кулминацията на словото. Проповедникът възкликва към Господа в неударжим възторг *О, милост велика, какво ли не приемаш заради нашето спасение!*⁸, подир което като неударжим порой заваляват въпроси с един единствен верен отговор:

...ако не беше човек, то чия майка бе Мария. И ако не беше Бог съвършен, то кого Гаврил наричаше Господ? И ако не беше се вълъттил, то кого в пелени повиваха? И ако не беше Бог, то кому говореше Симеон: „Сега изпрати своя раб с мир“. И ако не беше в плът, то с кого избяга Йосиф в Египет? И ако не беше Бог, то къде биха се сбъднали думите „из Египет призовах своя Син“. И ако не беше с плът, то Йоан кого кръщаваше? И пак, ако не беше Бог, то Отец от небето кому говореше: „този е моят любим Син, Него послушайте!“ И ако

⁷ Това полемично и темпераментно възражение на Христовия ученик Йоан Екзарх заимства пряко от Йоан Златоуст. В проявената и тук особеност, характерна като цяло за словата на старобългарския книжовник, а именно – стремеж към поддържане на постоянна връзка със слушателите посредством въпроси – Д. Иванова-Мирчева вижда не само моментна заемка, а по-трайно влияние от страна на Йоан Златоуст, с когото Йоан Екзарх се свързва по творчески темперамент (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 62-63).

⁸ Д. Иванова Мирчева изрично обръща внимание на тази малка част от Екзарховото слово, собствено негова, която свързва заетото от Йоан Златоуст със заетото от Ефрем Сирийски. Спонтанният възторг пред саможертвата на Христос не се среща в нито един от двата източника на старобългарския книжовник (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 63).

не беше от плът, то кой в кораба спеше? А ако не беше Бог, то кой би заповядал на ветровете и на морето да стихнат? И ако не беше се въплътил, как би ходил в човешки одежди? И ако не беше Бог в плът, то как би сторил толкова чудеса? И ако не беше плътен, как като плюнеш на земята, би направил кал? И ако не би бил Бог, то как, като помажеше с тази кал очите на слепеца, [той би прогледнал]? И ако не би бил от плът, то кой над Лазара се просълзи? И ако Бог не би бил, то по чия заповед мъртвият възкръсна на четвъртия ден? Ако не би бил от плът, то чии дрехи воините разделиха? И ако не би бил Бог, то как слънцето, като получи тъмнина, помръкна? Ако не би бил от плът, то кого разгнаха евреите на кръста? И ако не беше Бог, то земята из дъно кой разтrese? Кой ли раздра църковната завеса и разломи камъните? И ако не беше плътен, то апостоите и ангелите кого видяха възкръснал и възлизащ на небесата?“ 24668-24767⁹ (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 97-99).

Всяко едно от тези питання насочва вниманието на слушателя към известните му събития от земния път на Христос – от зачатие и раждането Му до Неговото възнесение, обяснявайки ги чрез истината, един път, за Неговото божество и, втори път, за Неговото човечество. Цялото евангелско повествование протича пред очите на събралия се в храма народ като низ от реторични въпроси, разкриващи живота и дейността на Иисус от Назарет посредством догмата за съвършената божествена и човешка природа на въплътеното Слово. Отделните факти от свещената история на Новия завет се представят като монета с две страни – проявление на двете естества в личността на Богочовека 2466-2476 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 97-98).

Тирадата съвсем естествено завършва с вероопределящото христологичния възглед на всеки православен християнин заключение съобразно официалната църковна доктрина:

Този Господ, братя, Който притежава две естества в един образ, е и съвършен Бог, и съвършен човек, както и по-горе казах, чрез божествеността Си правещ чудеса, а чрез човешката Си природа приемащ страдания, и двете проявява у Себе си 24767-12 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 99).

В края на своето слово към вярващите, проповедникът се връща отново към върховното свидетелство на Бога Отец, пренасяйки го обаче този път от свещено-историческия контекст на евангелската събитийност в контекста на църковния празник, извършван тук и сега, като препотвърждение пак и пак от незримо присъстващия сред събранието Бог, че Христос е Неговият възлюбен Син. Извиквайки така у слушателите си живия усет за висшето Божие присъствие, за единството на небесната и земната Църква, той спонтанно възкликва от тяхно име, сякаш че е пряк участник в случилото се на планината Тавор:

⁹ Д. Иванова-Мирчева определя като характерни за словата на Йоан Екзарх подобни, обикновено значителни по обем, части, в които се разработва идеята за двойствената природа на Христос – неговата божествена и човешка същност. Според изследователката тези части от словата на преславския книжовник, построени винаги върху антитези, доказват по несъмнен начин неговото авторство (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 63). Тук не бих се съгласила с нея. Ако и подобни антитези да срещаме в различни Екзархови слова, трябва да имаме предвид, че антитегичното мислене е утвърден в богословието познавателен метод още в класическата патристична литература и Йоан Екзарх само следва, при това много умело, светоотеческите образци.

И ние, като слушаме своя творец, веселейки се, казваме: „Радвай се, небо и земя, и всяка твар, днес, като виждате слънцето на правдата в плът просияло на високата планина! 247613-20¹⁰ (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 99).

Подобно на финален акорд, следващата антономазия засилва още повече въздействието чрез светлинен контраст:

Радвайте се, тъмни места, приемайки неизповедимата светлина, която ни явява Отец в своя Син 247620-248a1.

Подир нея може да звучи единствено каденцата на доксологичната формула:

На тях двамата слава и чест и поклонение отправяме, Отцу и Сину с Пресветия Дух, сега, всякога и във вечни векове. Амин“ 248a3-5 (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 99).

Към извода на Д. Иванова-Мирчева, че словото за Преображение от Йоан Екзарх е умело изградена компилация, в която разнородните по произход елементи се свързват в едно цяло, където не се чувства разностилие, нито някаква несъгласуваност (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 64), ще добавя: майсторството на компилацията личи не само в художествените достойнства на хомилията, но и в последователността и издържаността на екзегетическия анализ, които за пореден път разкриват впечатляващата философско-догматическа подготовка на преславския книжовник, давайки основание това произведение да се подложи не само на собствено литературен, но и на самостоятелен богословско-догматически анализ, чиято задача е да разкрие авторския почерк в догматическото тълкувание.

Триделността в композицията, за която говори Д. Иванова-Мирчева (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 64), се открива и на нивото на богословската екзегеза – краткият увод очертава лаконично свещеноисторическата рамка на тълкуваното новозаветно събитие; изложението разгръща във възходяща линия аргументацията на телеологията на случилото се на пл. Тавор като че от името на Самия Иисус Христос, и заключението репрезентира действителността на станалото в плоскостта на послевремето на поменавания църковен празник, поставяйки слушателите на проповедта сякаш в свидетелска позиция като очевидци на Преображението. Това изключително пресъздаване на свещеното време в словото, при което няма протичане от минало към бъдеще, а само преживяване на присносъщото настояще на Божието царство, реализирано тук на земята чрез живота на Църквата, е оригинално Екзархово постижение. Въз основа на личните си наблюдения от извършения екзегетически анализ напълно подкрепям опровержението на Д. Иванова-Мирчева срещу твърдението на П. Олтяну, че Йоан Екзарх е превел Сириновото слово и че двете произведения са всъщност едно с двама автори: Ефрем Сирий – на гръцкия текст, а Йоан Екзарх – на славянската версия (Olteanu 1967: 313), пренебрегвайки наличието както на значителни по обем откъси от Йоан Златоуст, така и на немалко оригинални Екзархови пасажии (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 57) в старобългарския текст.

¹⁰ Завършекът на хомилията е също лично Екзархово дело. Д. Иванова-Мирчева го определя като емоционално обобщение, което се намира в тясна връзка с увода, но е съвсем далечно от това на Ефрем Сирий, изпълнено с разсъждения за триединството на Бог, Син и Св. Дух (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 63).

АНАЛИЗ НА БОГОСЛОВСКИЯ ЕЗИК В СЛОВО ЗА ПРЕОБРАЖЕНИЕ ОТ ЙОАН ЕКЗАРХ**Общи статистически данни за словника**

Сравнявайки словата на Йоан Екзарх с тези на Климент Охридски, Д. Иванова-Мирчева установява предимно различия – в композирането на проповедите, в техния жанр, в предпочитаните от двамата автори стилови фигури и обрати, в емоционалната тоналност и художествената образност. Сред различията изследователката отбелязва и засилената употреба на епитети у Климент Охридски срещу повишената глаголност у Йоан Екзарх.

В контекста на предходни свои лингвостатистически проучвания на старобългарски паметници и автори реших да направя глотометричен профил на ЙЕПр и да го сравня с данните на други паметници от същия период, за да проверя с помощта на точни количествени измервания наблюденията на издателката върху езика на ЙЕПр, до които тя стига в резултат на литературоведския анализ на словото.

Въз основа на Речник-индекса, приложен след наборния текст у Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva (1971: 101-112), бе изготвен фреквентен списък (вж. Приложение № 2). По него бе изчислено, че словникът на ЙЕПр съдържа съответно 508 лексикални единици, 866 словоформи и 1793 словоупотреби. Разпределението по части на речта е както следва: 175 съществителни (в това число влизат 15 наименования на библейски личности (две от тях прозвища) и 2 библейски топонима, т.е. 34.5%), 140 глаголи (27.6%), 67 прилагателни, от които 12 притежателни и 7 относителни (13.27%), 39 наречия (7.7%), 28 местоимения (5.52%), 19 предлози (3.74%), 13 съюза (2.56%), 12 числителни (2.36%) и 7 частици (1.38%).

Интересни сведения дава сравнението на процентните съотношения между различните части на речта в речниците на Слово за Преображение (ЙЕПр) и Небеса (ЙЕБ) като произведения на един автор със същите данни за химнографските творби на Климент Охридски (ХимнКлОхр) и неговите хомилетични съчинения (СловаКлОхр), както и с общия речник към класическите старобългарски паметници (КСП). Освен това в съпоставката са включени още Петър Черноризец (ПЧрнз), Презвитер Козма (ПрезвК) и Черноризец Храбър (ЧрнзХр), автори на различни по жанр слова от същия период, за които има статистически изследвания. Особено внимание заслужава съпоставката с Черноризец Храбър поради статистическата му съотносимост с анализираното тук слово. Въпреки известната некоректност да бъдат сравнявани словници на отделни паметници с общи речници, обхващащи по-големи групи от произведения, това е направено с уговорката за приблизителност на получените цифри и тяхното евентуално коригиране при бъдещи по-прецизни проучвания. За да бъде релевантна съпоставката, в нея се включват само данните за пълнозначните части на речта (глаголи, съществителни и прилагателни). В сравнението не влизат процентните съотношения на служебните думи, местоименията и по-слабо застъпените части на речта като числителни и наречия, за да се избегне изкривяването на картината, поради малкия обем на словника на ЙЕПр.

Речник	глаголи	съществителни	прилагателни
КСП ¹¹	31,06%	42,76%	18,15%
ХимнКлОхр ¹²	35.8%	40%	24%

¹¹ Вж. числата за класическите старобългарски паметници (КСП) у Р. М. Цейтлин (Цейтлин/Tseytlin 1986: 39). Срв. също и данните у Достал/Dostal 1960: 3-16.

¹² Статистическите данни за поетичното творчество на Климент Охридски (ХимнКлОхр) са снети от Т. Илиева¹⁰⁰ речника на Ст. Попатанасова и В. Костовска (Поп-Атанасова, Костовска/Pop-Atanasova, Kostovska 2005: 64-361). Вж. Илиева/Ilieva 20136.

Речник	глаголи	съществителни	прилагателни
СловаКлОхр ¹³	37.5%	42.2%	20.23%
ПрезвК ¹⁴	42.89%	40.7%	16.04%
ПЧрнз ¹⁵	40.2%	42.76%	16.79%
ЧрнзХр ¹⁶	23.9%	60%	15.95%
ЙЕПр	37.8%	44.7%	17.3%
ЙеБ ¹⁷	31.4%	44.7%	23.86%

Данните от таблицата действително показват най-голямо разминаване при процентното съотношение между ЙЕПр и словните масиви към съчиненията на Климент Охридски в категория ‘прилагателни’. Потвърждава се статистически наблюдението на Д. Иванова-Мирчева (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 66) за по-слабата застъпеност на прилагателни в ЙЕПр по отношение на произведенията на Климент Охридски. Впрочем това се отнася и за другите автори на слова, привлечени в съпоставката. Очаквано, най-висок е процентът на прилагателните в ХимнКлОхр, следван, изненадващо, с нищожна разлика от ЙоЕБ и, напълно закономерно, от СловаКлОхр. Средни стойности се отчитат в общия речник на КСП. Относно занимаващата ни тук хомилия на Йоан Екзарх ще направя още уточнението, че 19 лексикални единици от листата на прилагателните, т.е. над ¼ от тях в текста на словото са относителни или притежателни, т.е. имат релативна, а не украсителна функция, с което адекватността на текста на ЙЕПр намалява още повече. Във връзка с това ще добавя и малкия процент сложни думи¹⁸ в словника на ЙЕПр, също принадлежащи към орнаментиращата лексика, които са под едно на сто (0.98%). Една от тях е от общоупотребимия език (домачадъць), а всички останали са високо фреквентни термини композити, застъпени широко в старобългарската литература още от КСП, поради което и придобили вече до голяма степен неутрално звучене. За сравнение в СловаКлОхр двусъставните формации възлизат на 8%, сиреч ок. 1/12 от речниковия фонд на омилетичното наследство на писателя (Христова/Hristova 1994: 19). В ХимнКлОхр те съставляват 6.45% от обема на словника (Илиева/Ilieva 2016: 20). За ПЧрнз този показател е 2.5%, за ЧрнзХр – 3% (Илиева/Ilieva 2014: 206). От КСП това съотношение за Мар е 2.4%, за Син – 2.33%, за Евх – 4.65%, за Супр – 7.09% (Цейтлин / Tseytlin 1977: 41). Усреднено всяка 16 дума от КСП е сложна (Цейтлин/Tseytlin 1986: 207).

Що се отнася до повишената глаголност, за която споменава издателката на ЙЕПр (Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 66), тя се оказва еднаква както за ЙЕПр, така и за словата на Климент Охридски. Спрямо техните показатели завишена глаголност се отчита при автори като ПЧрнз и ПрезвК. Обратно, значително снижен е този показател при ЧрнзХр за сметка на чувствително по-високата субстантивност.

¹³ Статистическите данни за омилетичното творчество на Климент Охридски (СловаКлОхр) са снети от Речника на И. Христова към Словата на Климент Охридски. Вж. Христова/Hristova 1994: 7-40. Вж. също Илиева/Ilieva 2018.

¹⁴ Статистическите данни за Беседа против богомилите са взети от Давидов/Davidov 1974:

¹⁵ Статистическите данни за поучителните слова на Петър Черноризец са снети от Т. Илиева. Вж. Илиева/Ilieva 2013в.

¹⁶ Статистическите данни за „О писменех“ на Черноризец Храбър (ЧрнзХр) са снети от Т. Илиева. Вж. Илиева/Ilieva 2014.

¹⁷ Статистическите данни за Богословие на Йоан Екзарх (ЙеБ) са снети от Т. Илиева. Вж. Илиева/Ilieva 2011: 14-37.

¹⁸ В това число влизат всичко пет думи: две съществителни (благодѣтъ и домачадъць), два глагола (благословити и дълготръпѣти) и едно прилагателно (милосръдъ).

Осезателното различие в глаголността с ЧрнзХр може да се обясни с индивидуалния стил на автора.

Като цяло съотношенията между частите на речта в словника на ЙЕПр съответстват на данните от Речника на КСП, така щото може да се каже, че отразяват тенденциите в езика на макрониво.

Относителният дял на единично употребените думи в даден паметник служи като критерий за богатството на неговия речник. В ЙЕПр той достига 56.27%, което ще рече, че повече от половината лексеми в словото са употребени само по веднъж. За ЙоЕБ – другото Екзархово съчинение, за което са правени такива изчисления, този показател е 49.24% (Илиева/Пиева 2011: 15), за ПЧрнз – 51.2%, за ЧрнзХр – 47.5% (Илиева/Пиева 2014: 203), за ПрезвК – 46.8% (Давидов/Davidov 1974: 289), за СловаКлОхр – 43.7% (Христова/Hristova 1994: 12), за ХимнКлОхр – 44.5% (Илиева/Пиева 2013б: 60). От съпоставката се вижда, че процентният дял на единично употребените думи в ЙЕПр е по-голям от този в останалите текстове, което донякъде е обяснимо с относително малката дължина на словника, но същевременно разкрива и разностранното разнообразие в изказа на книжовника.

Най-високо фреквентните съществителни в ЙЕПр, които могат да се определят като ключови за творбата, са *сѣнь* (19), *богъ* (15) и *слава* (15). Тяхната висока честота на употреба в текста е обусловена от неговата тема. Интересна е съпоставката между текстовото покритие на думите от тематичното обединение *„слава, величание“* в СловаКлОхр (0.7%) и думата *слава* в ЙЕПр (0.83%). Интересна ми бе констатацията, че съотношението е почти същото. Но докато Климент Охридски славослови в пряко обръщение към обекта на прославата, превръщайки по този начин творбите си в похвали, Йоан Екзарх тълкува, разяснява Божията слава, преобразува я в предмет на екзегетически анализ. Една и съща тема у единия творец се трансформира във възторг и емоция, а у другия – във философски мисли и разсъждения.

От глаголите с голяма честота се явяват само лексеми, означаващи основни действия и състояния, или такива със спомагателна функция. Високо фреквентни прилагателни няма. Най-честото е *плѣтѣнь* (8) и то също може да се определи като ключова дума в догматическата екзегеза на проповедника.

Съществен елемент от статистическата оценка на всеки текст е т. нар. индекс на повторяемостта.⁹ Този показател се изчислява, като разделим общото количество словоупотреби на количеството лексеми в словника. За ЙЕПр той е $1784:508 = 3.5$. За сравнение в ЙоЕБ индексът на повторяемост е 7.59 (Илиева/Пиева 2011: 19), в ХимнКлОхр 8.9 (Илиева/Пиева 2013в: 63), а в СловаКлОхр – 7.4 (Христова/Hristova 1994: 9). Тук вероятно съществената разлика се дължи на малкия обем на словника на ЙЕПр и недостатъчната му наситеност откъм високочестотна лексика, което следва да се отчита при съпоставката. По-релевантни се явяват съотношенията с числовите данни от словника на трактата „За буквите“ (ЧрнзХр), чиято дължина и текстов обем са близки до тези на ЙЕПр (463: 1888). Според изчисленията, индексът на повторяемост на това съчинение е 4.07 (Илиева/Пиева 2014: 203).

Друга важна характеристика на глотометричния профил на текста е неговото лексемно многообразие. Показателят се равнява на процентното съотношение между дължината на словника и обема на текста. В ЙЕПр лексемното многообразие възлиза на 28.49%. За сравнение лексемното многообразие в ЙоЕБ е 13.17% (Илиева/Пиева 2011: 15), в СловаКлОхр – 14.5% (Христова/Hristova 1994: 9), в ХимнКлОхр – 14.8% (Илиева/Пиева 2013в), в ЧрнзХр – 24.5% (Илиева/Пиева 2014: 200). И при този показател високият процент за ЧрнзХр и ЙЕПр вероятно се дължи на малкия словник, при който няма достатъчно насищане с високочестотна лексика.

Важен маркер за книжовната школа и за идиолекта на автора е употребата на заета лексика. Процентният дял на чуждите думи в ЙЕПр без антропонимите и топонимите възлиза на 1.18%, все утвърдени думи в езика, основно християнски термини. В т.ч. влизат *августъ*, *аминъ*, *ангелъ*, *апостолъ*, *ипостасъ*, *коракъ*, *презвитеръ*. Процентът на чуждите реални наименования (вкл. имена на хора и места) се изчислява на 3.34%. В т.ч. влизат антропонимите *гаврилъ*, *илия*, *иоанъ*, *иосифъ*, *нисусъ*, *христосъ*, *лазаръ*, *лоука*, *моиси*, *павелъ*, *петръ*, *симонъ*, *симеонъ*, *яковъ* и топонимите *таворъ*, *ермонъ*, *египетъ*. Има и няколко производни от чужди основи, основно притежателни или относителни прилагателни, образувани със славянски суфикси: *адамовъ*, *илиинъ*, *израилевъ*, *иорданъскъ*, *моисиевъ*, *сотонинъ*, *христовъ*, *цѣсарство*. Сумарно се получава 4.52%. За сравнение процентният дял на чуждите думи в КСП е 18.5%.³ (Цейтлин 1986: 36/Tseytlin 1986: 36), в ЙоЕБ – 3% (Илиева/Иlieva 2013б: 157), в ПЧрнз – 2% (Илиева/Иlieva 2013д: 79), в ЧрнзХр – 11% (Илиева/Иlieva 2014: 206), в СловаКлОхр – 4.42%, а в ХимнКлОхр – 5%. Съпоставката с други старобългарски текстове показва, че и в ЙЕПр, както и в повечето преславски паметници, процентът на лексикалните заемки е не повече от 10% в зависимост от жанра, за разлика от КСП, където е почти двойно по-висок.

Богословската лексика в Слово за Преображение от Йоан Екзарх

Значителен дял от речника на ЙЕПр като богословско-екзегетическа беседа представя специалната лексика, включваща теологическа терминология и наименования на библейски личности и реалии. В тази категория влизат 99 лексикални единици в 271 словоупотреби, което означава, че 19.5% или ок. 1/5 от дължината на словника (глотометричен показател, който се формира от броя на лемите в речника на ЙЕПр) и 15.2% или 1/6 от обема на текста (глотометричен показател, който се формира от броя на словоупотребите в речника на ЙЕПр), сиреч всяка шеста дума в словото е със специална употреба – термин или наименование на реалия (лице, място). За сравнение в наситения с терминологична лексика превод на „Богословие“, направен от същия автор, приблизително всяка трета дума от речниковия състав на произведението е натоварена с терминологично значение, а към 27.5% (над ¼) от обема на текста е заета от специални словоупотреби (Илиева/Иlieva 2013: 51).

В публикувания през 2019 г. Терминологичен речник на Йоан Екзарх¹⁹ (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019) от Слово за Преображение са извлечени всичко 23 единици със специално значение в 26 словоупотреби. Дори беглият поглед върху текста на хомилията е достатъчен, за да се види, че думите от тази категория в нея са значително повече. Една от основните причини за непълното представяне на специалната богословска лексика в посочения речник е споделянето от неговите автори на мнението, че единствено съществителните имена в качеството си на части на речта, изпълняващи номинативна и дефинитивна функция, могат да бъдат същински термини (Тотоманова, Христов/ Totomanova, Hristov 2019: 8). На това основание съставителите на указания справочник лематизират само субстантивни терминологични единици. В него липсват речникови статии за термини, принадлежащи към други граматически категории като *въплътити сѧ*, *въскръснѧти*, *въстати*, *кръстити сѧ*, *обновити*, *освѧтити*, *понавѧти*, *недовѣдомъ*, *свѧтъ*, *съвършенъ* (с оглед на употребата им в анализирания тук книжовен паметник). Моите наблюдения върху специалната богословска лексика в ЙЕБ показват, че в старобългарския език терминологична функция са могли да изпълняват всички пълнозначни думи (Илиева/Иlieva 2013: 49). Ето защо в настоящото изследване върху терминологичната лексика в ЙЕПр включвам всички лексикални единици със специално значение, независимо от граматическата им принадлежност.

¹⁹ За краткост използвам съкращението ТермР'2019.

Посоченото принципно различие неминуемо води до съществено разминаване между двете изследвания относно данните за броя на лемите със специална семантика (терминологична или реална) в ЙЕПр – 23 лексикални единици според ТермР'2019 срещу 99 според моите изчисления. Това несъответствие обаче не се дължи единствено на ограниченията в определянето на лемите по категориална принадлежност на думите. За него има още една причина – известният субективизъм при идентифицирането на дадена словна единица към кръга на терминологичните. Така в ТермР'2019 към терминологичния пласт лексика в ЙЕПр са отнесени и думи като *водъць* и *гора*, които според мене не следва да се определят като термини.

За съжаление, авторите на ТермР'2019 не прилагат пълна ексцерпция на контекстуалните реализации на термините с по-широко разпространение, поради което в техния справочник могат да се открият немалко пропуски, що се отнася до регистрирането на термини в ЙЕПр, иначе отразени от съставителите с примери из другите съчинения на Йоан Екзарх. Например, в този справочник не е означена нито една от 15-те употреби на думата *вогъ* в ЙЕПр, така щото, ползвателят, съдейки по данните на указаното издание, би останал с погрешното впечатление, че това съществително не присъства изобщо в посоченото съчинение. По мое мнение частните терминологични речници към паметник, респ. автор, какъвто е и ТермР'2019, трябва да изчерпват напълно материала от затворената система, която описват, доколкото тяхна основна цел е да съберат и лексикографски да обработят терминологичното богатство на съответния паметник, в частност, или на конкретния книжовник, като цяло (в случая Йоан Екзарх). Изготвянето на множество такива справочници към отделни паметници или автори е предварителна подготовка по съставяне на своден терминологичен речник-тезаурус на българския език и от тяхната пълнота зависи пълнотата на бъдещия общ терминологичен речник. Това ме мотивира да изградя втората част на изследването си върху догматическата екзегеза и богословския език на ЙЕПр под формата на терминологичен речник, тип тезаурус, в който чрез средствата на историческата терминография да представя в систематизиран вид концептите, изложени в първата част на публикацията от гледище на богословско-екзегетическата интерпретация. Вж. Приложение №1.

Въз основа на данните от речника могат да бъдат направени следните изводи относно терминологичната лексика в ЙЕПр:

• Състав по предметни области

ЙЕПр съдържа лексеми със специално значение от почти всички подсистеми на богословието. Очаквано според съдържанието на хомилията, най-много са специалните наименования (термини, антропоними и топоними) от областта на свещената история и христологията. При многозначни думи цифрата (I, II) отговаря на номера, под който може да бъде намерено значението на конкретния алосем в речниковата статия на съответната лема.

✓ свещена история (= *св.-ист.*): *порода*, *раи*, *изгънание*, *ветъхъни законъ*, *пророкъ*, *моиси*, *илиа*, *въставити*, *иремита*, *завѣтъ*, *новии завѣтъ*, *исифъ*, *марита*, *иоанъ I/*, *прѣдътеча*, *кръшати*, *кръстити сѧ*, *кръщение*, *юрмонъ*, *сүммонъ*, *оучитель*, *оученикъ*, *апостолъ*, *въскръсение*, *въскръснѣти*, *въстати*, *въсходити*, *въсходити*, *наковъ*, *петръ* (*симонъ*), *иоанъ II/*, *кръстъ*, *распятие*, *фаворъ*;

✓ христология или учение за възплътването се Слово (= *христ.*): *исоусъ*, *христосъ*, *сынъ чловѣчь*, *сынъ вожи*, *сыновство*, *оупостасъ*, *слъньце*, *юстьство*, *свършение*,

чловѣчество, страсть, вожество, божие ѳество, владыка, без грѣха, въплѣтити сѧ, въ плѣти, въскрѣсеніе, въскрѣснѣти, въсходити;

✓ учение за Бога един по същество (*теол.*)²⁰: богъ, вожество, божие ѳество, владыка, господь, изволеніе, прѣсвѣтъ, свѣтъ, свѣтъ, сила, слава;

✓ триадология или учение за Троицния Бог (тринитарно богословие = *трин.*): отъць, отъчество, сынъ, доухъ, /прѣ/свѣтъи доухъ, сѣнь божи;

✓ онтология или учение за съществуването²¹ (= *онт.*): оупостасъ, чоудо (чоудеса творити / сътворити), ѳество;

✓ гносеология или учение за познанието²² (= *гнос.*): недовѣдомъ, неисповѣдимъ;

✓ космология или учение за сътворението на света (= *косм.*): бытіе, всь миръ, зѣданіе, земля, небо, тварь, всѧ тварь, творецъ;

✓ учение за безплѣтните сили или ангелология & демонология (= *ангел.*): ангелъ, сотонинъ (прѣлѣсть сотонина);

✓ антропология или учение за човека (*антроп.*): чловѣкъ, прѣвыи чловѣкъ, чловѣчество, житіе, плѣть, страсть, тѣлѣніе;

✓ икономія (домострой) или учение за Божия промисъл (= *иконом.*): благодать, вожествьныи строи;

✓ сотириология или учение за спасението (= *сотири.*): вѣстѣлѣніе, вѣсчѣстіе, обновити, понавлати, съпасеніе;

✓ мариология или учение за пресв. Дева Мария (= *мариол.*): мариѧ, дѣва;

✓ еклесиология & култ и ритуал или учение за църквата (= *еклес.*): църкы, покланѣніе;

✓ агиология или учение за светиите (= *агиол.*): освѣтити, свѣтъ;

✓ есхатология или учение за свършека на света (= *есх.*): адъ, жизнь бесконьчна, послѣдънии дьнь, смръть, сѣдъ

✓ етика или нравствено богословие (= *етич.*): грѣхъ, жизнь бесконьчна, прѣлѣсть, смръть, цѣсарство.

● Класификация според структурата

Характерни са два структурни типа термини:

✓ термини думи: бытіе, грѣхъ, покланѣніе, порода, смръть, съпасеніе, чловѣчество, недовѣдомъ, неисповѣдимъ, (прѣ)свѣтъ, въскрѣснѣти, кръщати, освѣтити, понавлати;

²⁰ В ТермР'2019 тази подсистема се явява под името учение за предвечните Божествени енергии (= *енерг.*).

²¹ Под онтология разбирам 'учение за съществуването' (както на обективното, така и на субективното). Съставителите на ТермР'2019 ограничават онтологията до 'учение за съществуването на обективното'.

²² Според възприетото тук деление, гносеологията (учението за познанието изобщо) включва в себе си и богопознанието. Съставителите на ТермР'2019 разграничават две отделни предметни области – гносеология (учение за познание на иманентното) и богопознание (учение за познание на трансцендентното).

✓ термини словосъчетания: *кожѣствънынъ строи, ветѣхъынъ законѣ, сынѣ кожии, сынѣ чловѣчь, чоудеса творити, юстѣство кожине, въсь мирѣ, всѣа тварь, жизньъ бесконьчъна*
↔ *житиѣ се, послѣдънии дънѣ.*

• Полисемия

Част от термините в ЙЕПр се намират в състава на полисемантични лексикални единици с отношение на функционална полисемия между отделните аloseми. Това ще рече, че семантичната структура на съответната лексикална единица се равнява на обема и съдържанието на едно понятие, с което отделните значения са свързани, като при всяко от тях обемът и съдържанието на понятието варират – стесняват се или се разширяват (Левит/Levit 1969: 65; Георгиев, Русинов/Georgiev, Rusinov 1979: 80-84).

Материалът показва, че многозначност в терминологията на ЙЕПр възниква:

✓ а) между общоупотребимото и терминологичното значение на думата – напр. при термините *отѣць* (1. *общоупотр.*, 2. *трин.*), *сила* (1. *общоупотр.*, 2. *теол.*), *сынѣ* (1. *общоупотр.*, 2. *трин.*) и пр.;

✓ между употребите на термина в различни подсистеми на богословието – напр. при термините *въстати* (1. *св.-ист.*, 2. *христол.*), *свѣтъ* (1. *теол.*, 2. *агиол.*), *слава* (1. *теол.*, 2. *трин.*, 3. *христ.*), *чловѣкъ* (1. *антроп.*, 2. *христ.*)

✓ в рамките на една терминологична подсистема – *небо* (косм. 1., 2.);

✓ специални наименования със сложен семантичен строеж, включващ повече от едно общоупотребими и / или специални терминологични значения (от една или повече подсистеми на богословието), напр. *земля* (1. *общоупотр.*^{а), б), в)}, 2. *косм.*).

• Дублетност и вариативност

Дублетността и вариативността като специфична особеност на терминологичната лексика в старобългарски език личат и в терминологичната система на ЙЕПр. Синонимия е регистрирана и при двата структурни типа термини (думи и словосъчетания), както поотделно, така и помежду им (близкостепенност между думи – лексикални синоними или словообразователни дублети; между словосъчетания – чрез вариране на първостепенния или второстепенния член; между дума и словосъчетание). Тук ще посоча

✓ регистрирани синонимни двойки в Германовия препис: *юстѣство ѣжине* – *кожѣство*; *всѣа тварь* – *въсь мирѣ*, *раи* – *порода* (вж. и Иванова-Мирчева 1971: 79/Ivanova-Mircheva 1971: 79), *въ плѣти* – *плѣтънѣ* (вж. и Иванова-Мирчева 1971: 78/Ivanova-Mircheva 1971: 78), *новыи завѣтъ* – *новыи законѣ*; *зданиѣ* – *тварь*, *въстати* – *въскръснѣти*.

✓ регистрирани текстологични варианти в Германовия препис и преписите от руска редакция: *вез грѣха* – *везгрѣшънѣ*; *мѣсто породъноѣ* – *мѣсто ранскоѣ* (вж. и Иванова-Мирчева 1971: 79/Ivanova-Mircheva 1971: 79); *зданиѣ* – *създаниѣ* (вж. и Иванова-Мирчева 1971: 77/Ivanova-Mircheva 1971: 77); *вѣстѣлѣннѣ* – *вѣстѣлѣннѣ*; *сынѣ чловѣчь* – *сынѣ чловѣчьскѣ* (вж. и Иванова-Мирчева 1971: 82/Ivanova-Mircheva 1971: 82), *въ плѣти* – *въплѣщъшѣ сѣ*; *цѣсарѣство* – *цѣсарѣствинѣ*; *въстанѣтъ* – *въскръснѣтъ*; *сѣще* – *сѣщѣство* (овое [бѣжѣство и члѣчѣство] въ сѣбѣ являѣтъ сѣще] в др. преп. сѣщѣство 2476).

• Честота и разпространение

Що се отнася до разпространението на терминологичната лексика от ЙЕПр, ексцерпирана от ЙЕПр, в други паметници, сводната справка показва, че с много малки изключения всички термини и реални наименования са известни от КСП. В словото проповедникът се стреми да използва добре позната и отдавна утвърдена християнска лексика, за да бъде по-разбираем за аудиторията. От само себе си се налага сравнението с преводите му на „Богословие“ и „Шестоднев“, в които се откриват много нови и оригинални думи, изковани от преславския книжовник.

Приложение № 1

Терминологичен речник към Слово за Преображение от Йоан Екзарх

Принципи на лексикографика

Възприетата като основна лексикографска форма лема в получер шрифт се разполага в лявата страна, след което в скоби се дава честотата ѝ в текста на ЙЕПр. Със звездичка са отбелязани заглавките, отразени и в ТермР‘2019, като в бележка под линия се коментират евентуални различия между двата речника – пълнота на ексцерпция, разпределяне по предметни области²³, забелязани грешки.

Ако лексемата реализира специалното си значение в състава на терминологично съчетание, това се указва с бележка ‘в съч.’, след което се привежда синтагмата, напр.:

строи в съч. вожъствъньи строи (1)

Зависимият елемент от терминологичното съчетание се дава на мястото си в азбучния порядък на лемите с препратка към първостепенния елемент на съчетанието, напр.:

вѣсконъчънъ в съч. жизнь вѣсконъчъна (1) – вж. под жизнь.

В подлеми се дават производните относителни и притежателни прилагателни, както и терминологизирани предложни или безпредложни употреби на косвените падежи на заглавната единица. Напр. **вожии** се дава под **вогъ**, **породънъ** под **порода**, **въ** **плъти** и **плътъжъ** под **плътъ** и т.н.

Отдясно се изреждат значенията на думата, с които тя се среща в ЙЕПр. На първо място се указва общоупотребимата семантика (ако е застъпена в хомилията). Следват специалните значения с посочка на предметната област, към която принадлежи терминът. При алтернативна употреба в повече от една предметни области ремарките им се отделят със ‘/’:

въскръснѣти (2) – св.-ист. / христ.

страсть (1) – антроп. / христ.

Ако терминологичното значение на една дума се свързва с употребата ѝ в определена граматическа форма (при категориите число и род на имената и залог и вид на глаголите), това изрично се указва:

вогъ (15) – теол. ед.

въплътити сѧ (4) – христ. възвр.

²³ Различията в определянето на принадлежността на даден термин към една или друга терминологична подсистема се дължат в повечето случаи на отношенията на подчинение и съподчинение между отделните богословски дисциплини, което поставя съществения въпрос за ясно дефиниране на границите им. За разпределянето по предметни области предлаганият тук речник следва догматическото ръководство на Дюлгеров, Цоневски/Dyulgerov, Tsonevski 1947.

Разнозначността при реалните наименования (имена на лица, места и др.) се означава с римски цифри (вж. *иоанъ I, II, III*), а при термините – с арабски: *прѣсвѣтъ* (1. *теол.*, 2. *агиол. / мариол.*), *сѣмрътъ* (1. *етич. / есх.*, 2. *сотир.*).

Тълкувателната част на всеки аlosesem има два дяла. Първо се дава общобогословска дефиниция, а после се интерпретира смисълът на конкретните контекстуални употреби на съответния семантичен вариант (използва се нвб. превод, предложен от Д. Иванова-Мирчева). На принципа на тезауруса за всяка лексикална единица се прави пълна ексцерпция на илюстративния материал с точна сигнация (лист, страница, ред в изданието на Д. Иванова-Мирчева). По този начин се получава своеобразен конкорданс на всички места в ЙЕПр, където се използва определена дума, което позволява да се очертаят отделните богословски концепти, според както са изградени от автора на хомилията.

В края на всяка статия се помества справка за разпространението на съответната лексема в класическите старобългарски паметници (съкр. КСП, срв. СтБР, Т. 1: XIII-XXI). В кръгли скоби се посочва фреквентността на лексемата в старобългарския канон, а след slash – числото на паметниците, в които се среща. Ако техният броят е ограничен до 5, то те се изброяват поименно. За справка се използват данни от Старославянският словарь (СС) и Старобългарски речник (СтБР).

адъ^{*24} (2) – *есх.* В християнското учение под названието *ад* се разбира мястото, където пребивават душите на умрелите и в което смъртта владее над тях като над пленници след проклятието на грехопадналите праотци. Бог единствен е пълновластен господар на живи и мъртви, на небето и подземния тартар. *сѣ во (вогъ) ѳдинъ владѣтъ живыми и мртвыми, и нѣсемъ и адомъ* 243б3. Иисус Христос като истински Син Божи чрез кръстните си страдания разбива адските окови, тегнещи над човечеството подир прогонването на Адам и Ева от рай. В 245аб терминът *адъ* е употребен при сравнението на Иисус Христос с пророк Илия. Докато пророк Илия възкресява инцидентно единствено сина на вдовицата, Иисус по време на кръстната си смърт слиза в преизподнята и освобождава от нейната тъмница всички отвика починали, които излизат от гробовете си по време на неговото възкресение. *твои оучитель ...сѣшѣдъ въ адъ испръва мртвыми изведе* 245аб (против тези, които го равняват с пророците и го смятат за един от тях). КСП (76/9).

ангелъ* (1) – *ангел.* Сътворено от Бога, по-висше от човека безплатно духовно същество, надарено с разум, свободна воля и голяма сила, винаги предстоящо пред Божия престол и прославящо го. Чрез ангелите Бог явява Своята воля, превръщайки ги в оръдие за изпълнението ѝ. Небожителните ангели, заедно с простосмъртните апостоли, стават свидетели на Христовото възкресение и възнесение. Това двойно свидетелство се превръща в неопровержимо доказателство както за действителността на двете свещено-исторически събития, така и за истинността на факта, че Иисус Христос притежава две природи – божествена и човешка (против тези, които отричат плътската природа на Иисус Христос). *И аще не би плътскъ былъ, то апли и агли кого видѣшж въскръсша и на нѣса въсходѣща ...* 247б4-7. КСП (>300/13).

²⁴ В ТермР*2019 думата *адъ* е определена като сотириологичен термин. Дадени са и двете употреби от ЙЕПр.

апостолъ*²⁵ (5) – *св.-ист.* Апостоли се наричат 12-те най-приближени ученици на Исус Христос. Трима от тях – Петър, Яков и Йоан, качили се с Исус Христос на планината Тавор, са тези, за които се отнасят думите му, че не ще вкусят смърт, докле не видят бъдещата му слава: *мжжж во, жже мѣннѣтъ, тако не имать въкоусити смѣрти, дондеже видѣтъ славѣ приходнѣа емоу, то си и то вѣхж ап(с)ли отъ двою на десѣти(х), ѡже и поимѣ възведе на горѣ 24165.* Тази именно слава на Своята божественост, скрита зад човешкия Му образ, Исус Христос показва на избраните от 12-те: *тж оубо славѣ бжкства своѣго, таниж въ члѣствѣ, показа ап(с)ломѣ възведѣ на горѣ 242617.* Чрез явяването на пророците Мойсей и Илия пред апостолите на планината Тавор се разкрива, че Исус е Господ, който има власт да възкреси Мойсей и да върне от небесата Илия, където го е възвел: *И гави сѣ имѣ (апломѣ) Моуси ти Илия глѣща съ нимѣ. да по томоу приходоу и ап(с)ли разоумѣшж такоже съи гѣ ѡсѣ ю(с) погрѣклѣ моисея, иже и призва и и илиж съ ю(с) възвелѣ на высотѣ. 243а17.* Но дори първовърховният измежду учениците, ап. Петър, не разбира в действителност истинския смисъл на Таворското събитие и омаловажава Божествения строй. *ты върховныи апле, почто тацѣми помысли глѣши и низиши бжкствыныи строи 24464.* Простосмъртните апостоли заедно с небожителните ангели стават свидетели на Христовото възкресение и възнесение. *И аще не би плѣтѣнѣ былѣ, то апли и аггли кого видѣшж възкрѣсша и на нѣса възходѣща нж съ гѣ вратиѣ двѣ юствѣства имыи 24764-7.* КСП (>100/13)

веконьчѣнѣ в съч. *жизнь веконьчѣна* (1) – *вж. под жизнь.* КСП (4/Евх, Супр). Срв. *жivotѣ веконьчѣнѣ* Евх65a13-14.

вѣстѣлѣннѣ* (1) – *сотир.* Свойство на обновената след изкупителната жертва на Исуса Христа човешка природа. По време на първото си идване тук на земята в плът Божи-ят Син изпълнява делото на Отца, като обновява човешкото тяло за нетление. *(исхѣсъ) прѣбыважи исконьчѣетѣ дѣла оѣчѣ понавѣж же плѣтъ на вѣстѣлѣннѣ²⁶ ...241a1-6.* КСП (1/Супр).

вѣсчѣстнѣ* (1) – *сотир.* Безчестието на Христовата кръстна смърт се осмисля през унизяващото самоунизяване на Въплътилия се Логос, който, без да престава да бъде Бог и без да губи дори и частица от божеското си достойнство, приема човешко тяло и в края на земния си живот понася позорно разпятие като законопрестъпник, за да изкупи човечеството от греха. Богочовекът разкрива пред учениците си на Тавор своето Божествено величие, за да имат те твърда увереност в него и да не се усъмнят в царството му при неговото възшествие и в силата му пред неговото разпятие, и в славата му по време на неговия позор, и в честта му, въпреки очакващото Го безчестие. *сего ради ж възведе да покажетѣ имѣ црѣство своѣ прѣжде съмѣрти и силѣ своѣ прѣжде распѣтиа и славѣ своѣ прѣжде оукореннѣа и чѣстѣ своѣ прѣжде вѣсчѣстнѣа 24262.* КСП (4/Супр).

²⁵ Съставителите на ТермР'2019 отбелязват само една от петте употреби на апостолъ в ЙЕПр 24764-7 като христорогична.

²⁶ В други преписи *вѣстѣлѣннѣ* (Иванова-Мирчева 1971: 86/Ivanova-Mircheva 1971: 86).

благодѣтъ^{*27} (1) – *иконом*. Дар от Бога, подаван на човека безвъзмездно, единствено по Божия милост, без каквито и да било заслуги от страна на човека. Като естествено присъщо свойство на Бога, благодатта се изразява в особена сила, която Той дарява на падналия човек, за да извърши тя в душата му присъщите ѝ спасителни действия. Пребивавайки в тяло сред човеците, Божието Слово в лицето на Иисус Христос изпълнява делата на Отца, извършвайки чрез себе си всяка благодат, която е възможно на за човешкото естество: (исхѣтъ) прѣвъыважи исконьчѣетъ дѣла ѡчѣ ...въсѣкж блѣтъ твора совож, яже при юстѣствѣ члѣчи. 241a1-6. КСП (>100/11).

богъ (15) – *теол. ед*. Бог, сврѣхестествено лично същество, творец на небето и земята и промислител на вселената, абсолютна пълнота на битието и най-висша ценност. Бог създава първия човек и го въвежда в рая. бѣ члѣка прѣваго сътвори 240б1. В края на времената Сам Господ Бог по своето милосърдие и велика любов се въплътява и получава образа на човешкото естество, за да въведе човека отново в рая, откъдето е прогонен след грехопадението: самъ гѣ бѣ мѣрдыи любовиж великож въплѣщѣса и здание приимъ нашего естѣства изволениемъ ѡчѣмъ. 240б15-18. На Тавор Иисус Христос разкрива пред апостолите божествената си същност, показвайки, че не е пророк Илия, а неговият Бог: показа имъ тако нѣстѣ илита, нѣ бѣ илинъ 241б13. аще бо ви реклъ: азъ есмъ бѣ отъ ба, то не вишж жли вѣрж въ плѣти видѣще и съ нимъ въ житии семъ ходѣще 242a4-5. аще не ви бѣ былъ съврѣшенъ, то кого гаурилъ гдѣмъ нарицаше? и аще не ви въплѣтилъ са, то кого въ пелени повивахж? аще не ви бѣ былъ, то къ комоу глаше сѣмѣонъ нинѣ послѣ раба своего миромъ? и аще не ви плѣтѣнъ, то съ цѣмъ бѣжека носифъ въ егѣпетъ? аще не ви бѣ былъ, то гдѣ са ви слово скончѣло: из егѣпта възвахъ сѣна своего“? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, то иоанъ кого кръщааше? И пакы аще не ви бѣ былъ, то ѡцъ съ небесе комоу глаше: съ естѣ снъ мои любимыи, того послушаите? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, то кто въ кораби спѣше? аще не ви бѣ былъ, то вѣтромиъ и морю къто запрѣкти оутишити са? и аще не ви въплѣтилъ са, то како ви бѣ одежди члѣчи ходилъ? аще не ви бѣ былъ въ плѣти, то чудеса толика како ви створилъ? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, како ви на зема плюнжѣтъ вренне сътворилъ? и аще не ви бѣ былъ, то како ви вреннемъ тѣмъ помазавъ слѣпомоу очи отъврѣзълъ? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, то къто надъ лазаремъ прослъзи са? И аще не ви бѣ былъ, то чимъ повелѣниемъ мртвыи тѣ четвъртѣи днь въста? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, то чиж ризы воины раздѣлишж? аще не ви бѣ былъ, то како сѣнце, тѣмж приемъ, помръче? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, то кого распашж жидове на кръстѣ? И аще не ви бѣ былъ, то зема издѣна къто вѣтрѣсе? и аще и не ви плѣтѣнъ былъ, то аплѣи и аглѣи кого видѣша въскрѣша и на нѣса въсходѣша. 246b9-247b1, 9. Иисус Христос притежава две естества в един образ. Той е съврѣшен Бог и съврѣшен човек: гѣ кратне двѣ юстѣства имыи и въ юдиной оупостаси съврѣшенъ юстѣ бѣ и съврѣшенъ члѣкъ 247б7-13. КСП (>2100/15).
Произв. вожии *прил.* от богъ. Който се отнася до богъ. В съч. сынъ вожии – *трин.-христ*. Божий Син. Иисус Христос е самото родено преди вековете от Отца, а въплѣтило се във времето от Св. Дух и Дева Мария второ лице на пресв. Троица и слязло от любов към людете на земята, за да спаси човека от греха и смъртта и да го възроди за нов живот. Именно това той разкрива пред най-подготвените от своите апостоли на

²⁷ Съставителите на ТермР'2019 определят употребата на *благодѣтъ/благодать* в ЙЕПр като сотириологична.

планината Тавор, показвайки им чрез преобразяването си, че не е обикновен човек: възведе ѝ на горѣ да покажетъ имъ, како снѣ естъ бѣжи 242a3. В съч. естество кожнѣ – Божия природа. Учениците имали нужда от тази легитимация, защото те виждали ежедневно само човека Исус – гладен, уморен, боязлив – неща, все далече от природата на Бога: въсе вънѣ и зѣло свѣнѣ ества бѣжнѣ естъ 242a 14. КСП (>800/14).

кожъство* (3) – *теол.-христ.* Божествена природа. Исус Христос има две естества – божеско и човешко, съединени в едно лице, в една ипостас. Двете естества притежават всички есенциално присъщи им природни свойства. От една страна, бидейки Бог, Исус Христос носи същевременно и всички човешки качества, а от друга, бидейки човек, има всички характеристики на Бога. По силата на божествено-то си естество той извършва чудеса, а със човечеството си търпи страдания. нж съ гѣ братнѣ двѣ естества имын и въ єдинои оупостаси съвршенѣ естъ бѣ и съвршенѣ члѣкѣ ... бѣжъствѣмѣ силы чюдеса творѣ, а члѣвчъствомѣ стрѣти приемѣ обоѣ въ сѣвѣ павлѣетѣ сѣще 24767-13.²⁸ Заради човеците Той понася всичко, проявявайки божеството и съвършеното отчество, което е в него: чьсо не подѣжтѣ насѣ оубогиухѣ дѣлма павлѣж бѣжъство и оѣвчъство (в др. преп. члѣвчъство) съвршено въ сѣвѣ 24667 (примерът не е отразен в ТермР'2019). Исус Христос през целия си земен живот непрекъснато обладава пълнотата на божествения живот, скрит под човешката му природа. При все това свойствата на Божеството си възплътеното Слово проявява промислително само понякога, напр. при Преображението: славѣ бѣжъства своѣго танимѣ въ члѣвчъствѣ, показѣ аплѣмѣ въшѣдѣ на горѣ 242615-18.²⁹ КСП (27/Супр, Служ, Евх).
Произв.: кожъствѣнѣ в съч. кожъствѣнѣ строи 24465; кожъствѣна слава 241a11; естество кожъствѣноѣ 24269.

братѣ (3) – *еклес.* Брат, християнин по отношение на другите християни. рѣци ми имаши, братѣ, что є(с) таворѣ 246a3.

вѣтнѣ (1) – *косм.* Възникване. // В съч. твари вѣтнѣ – Възникване на творението, мироздание. Славата на Исус Христос в Неговото възкресение не е награда, получена за труда. Това е славата, която Второто лице на Бога има още отпреди създаването на битието: Оѣ, прослави мѣ славож, ѣже имѣ(х) прѣжде отѣ твари вѣтнѣ 242615. КСП (11/Супр, Евх, Клоц, Киев).

вѣтѣхѣ в съч. вѣтѣхѣ законѣ (1) – *вж.* под законѣ.

владыка (3) – *теол.-христ.* Владика, Господ – наименование на Бога като властелин над цялото творение. Исус Христос, който е възплътеното Второ лице на Пресв. Троица, показва чрез Преображението си на апостолите, че Той е именно Божият Син, Творец на земята и небето и владетел на живите и мъртвите: показѣ имѣ какоже є(с) творецѣ земли и нѣси и съ є(с) бѣла живы(х) и мрѣтвы(х) 241618. съ снѣ мои естъ, югоже

²⁸ Илюстративен пример ЙЕПр247a7-63 е даден на две места в речниковата статия на кожъство – веднѣж, под точка /3./ като сотириологичен термин (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 47, кол. II - 48, кол. I) и, втори път, като христологичен термин под точка /5./ (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 48, кол. II). И на двете места примерът е посочен с грешно изписана сигнатура 247a7-63 вм. 24767-13.

²⁹ Употребата на термина кожъство в 242615-18 съставителите на ТермР'2019 определят като сотириологична. В ТермР'2019 същият пример е посочен с грешно изписана сигнатура 24265 вм. 242615 (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 47, кол. II).

изволихъ, а не домачадецъ, гѣъ, а не рабъ, вѣлка, а не повиньникъ 245611-13. Нж ты, врьховьный ап(с)ле, почьто ... равна твориши вѣкж съ рабома 24467. КСП (>200/11).

въплътити сѧ (4) – *христ. възвр.* За второто лице на Пресв. Троица – въплъщавам се. Сам Господ Бог по своето милосърдие и велика любов се въплътява и получава образа на човешкото естество, за да въведе човека отново в рай, откъдето бил прогонен след грехопадението: самъ гѣ вѣ м(с)рдѣи любовиж великож въплъщъсьсѧ и зданъе приимъ нашего юст(с)тва изволениемъ бчѣмъ. 240616. Словото приема човешка плът в ипостасно съединение неслитно, неизменно, неразделно и неразлъчно на съвършеното Божеско естество със съвършената човешка природа. Словото става подобен на нас човек, съединявайки се не с отделна човешка личност, но възприемайки човешкото естество ведно с божествената си природа, като по този начин го осветява. Против христологичните ереси, които отричали ипостасното единство на божествената и човешката природи в лицето на Исус Христос са насочени реторичните въпроси в ЙЕПр: „ако не бе се въплътител, то кого в пелени повиваха?... и как би ходил в човешки одежди?“, и още не би въплътителъ сѧ, то кого въ пелени повивахж? 246611.... и още не би въплътителъ сѧ, то како би вѣ одежди чѣчи ходилъ? 247аб. Същевременно, виждайки, че за него са присъщи всички потребности на плътта като глад, жажда, умора, сън, страх, и знаейки като негова майка Мария, която го бе родила в плът, и като негов баща Йосиф, който го бе отхранил, апостолите не биха повярвали на едничките думи „Аз съм Бог от Бога“. Затова възниква нуждата Исус Христос да им яви славата Си чрез Своето Преображение: не вишж али вѣрж ...видѣще во мариж гаже и е(с) въплъщъша сѧ, родила и иосифа, иже и е(с) въскръснѣмъ и зовомъ бѣа его; и алчна и гаджѣа и троудна сѣща и почиваѣща и дремлаѣща и оустъпъща и вожѣа сѧ ... 242а10. КСП (7/Евх, Киев, Супр).

въскръсѣниѣ (1) – *христ. / св.-ист.* Възкресение, ставане от мъртвите, отново оживяване. В христологията това е един от най-важните моменти от изкупителното дело на Исус Христос, а в библейската история – най-великото събитие в живота на човечеството, свързано с освобождението му от робството на сатаната. При преобразяването си на планината Тавор Исус Христос показва на учениците славата Си преди възкресението, та когато възкръсне из мъртвите в славата на Своето божествено естество, да разберат, че не като награда за своя труд получава славата – сякаш не я е имал преди това, – но да разберат, че това е славата, за която говори, казвайки: „Отче, прослави ме със славата, която имах преди създаването на битието.“ И пакы показва имъ славаж свож прѣжде възкръсѣниѧ, да югда възстанетъ из мртвѣи хъ въ славѣ юст(с)тва своего бжествѣнаго и разоумѣжтъ такоже не мѣздѣ за троудъ свои приж славаж, такоже не имы еж, нж оубѣдѣтъ такоже она е(с) слава, о неи же гѣла, рекыи: "бчѣ прослави ма славож, иже имѣ(х) прѣжде отъ твари бытиѧ" 24267. КСП (40/6).

въскръсѣнѣти (2) – *св.-ист./христ.* За въплътеното и разпънато на кръст Второ Лице на Пресв. Троица в лицето на Исус Христос – възкръсвам, ставам от мъртвите, оживявам: и още и не би плъткѣиъ былъ, то апѣи и агѣли кого видѣша възкрѣсѣа и на нѣса възсходѣша. 24766. КСП (>100/10).

въставити (1) – *св.-ист.* Възкресявам, вдигам от мъртвите – чудотворно действие, извършвано от Исус Христос и някои богоизбрани старозаветни пророци по Божий

промисъл и за прослава Божия: илина помолитъ сѧ вдовѣ говиннѧ мѧкѧ сътвори и сѧа еи из мртвы(х) възстави 245а3. КСП (43/Евх, Супр).

въстати (2) – 1. *св.-ист.* Ставам от мъртвите, отново оживявам. В свещената история има описани случаи на чудеса с хора, възкръснали по Божий промисъл и за прослава Божия. Възкръсването на четиридневния Лазар е аргумент за истинността на факта, че Христос е въплътеният Син Божий: И аще не би бѣ възплътенъ, то чимъ повелѣниемъ мртвыи тѣ четвъртъи днь възста? 247а17. 2. *христ.* В съч. възстати из мртвыихъ. За въплътеното и разпнато на кръст Второ Лице на Пресв. Троица в Лицето на Иисус Христос – възкръсвам, ставам от мъртвите, оживявам. И пакы показа имъ славѧ своѧ прѣжде възкръсениа, да егда възстанетъ (в други преписи възкръснетъ, срв. Иванова-Мирчева 1971: 89/Ivanova-Mircheva 1971: 89) из мртвыихъ въ славѣ ѳст(с)тва своего бжестъвнаго и разоумѣитъ такоже не мѧздѧ за тродъ свои приѧ славѧ, такоже не имы еѧ, нѧ оувѣдѧтъ такоже она е(с) слава, о неи же гла, рекыи: "бче прослави мѧ славѧ, ѳже имѣ(х) прѣжде отъ твари бытиа" 242б7. КСП (>400/11).

въсходити (1) – *св.-ист.* За Иисус Христос – възнасям се. Простомъртните апостоли заедно с небожителните ангели стават свидетели на Христовото възкресение и възнесение, което се превръща в аргумент, че Христос има действителна плът: и аще и не би плѣтѣнъ възплътенъ, то апи и агли кого видѣша възкрѣсша и на нѣса възсходѣша. 247б6. КСП (49/7).

въсь в съч. въсь миръ (1) и въста тварь – вж. под миръ и тварь.

господь*³⁰ (7) – *теол. / христ.* Едно от наименованията на Бога, окачествяващо Го като Господар на цялото творение. Като съвършен Бог Иисус Христос също бива наричан Господ. самъ гла бѣ мѧрдын любовнѧ великоѧ възплѣщѣсѧ и здание приимъ нашего естѣства изволениемъ бчемъ. 240б15-18. показа имъ тако нѣсть ... єдинъ отъ пророкъ, нѧ гла прѣрѣкъъ 241б16. гла ѳсъ єсть погребѣ мѧсеа 243а18. не самаго гла възкыпѣ свѣтъ и възсия слава и въ немъ прѣкъ 243а11. съ снъ мои єсть, югоже изволихъ, а не домачадець, гла, а не ракъ, блка, а не повинникъ 245б11-13. гла братие двѣ естѣства имыи и въ єдинои оупостаси съвършенъ єсть бѣ и съвършенъ члкъ 247б7-13. аще не би бѣ възплѣтѣнъ, то кого гаурилъ гдмъ нарицаше 246б10. Произв.: господьнъ: прѣображение гнѣ 24а2. КСП (>1600/16).

грѣхъ*³¹ (4) – *етич.* Съзнателно или несъзнателно погазване на нравствения закон (нарушаване на божията воля). Иисус Христос обновява нещата, които чрез греха завладява смъртта, нея уморявайки и погубвайки греха, и всякава друга благодат извършвайки чрез Себе си, която е възможна за човешкото естество: (исхъ) прѣбываѧи искончѣетъ дѣла бчѣ понавѣж же плѣтъ на вестѣлѣнїе, а таже грѣхомъ вы(с) съдолѣла смѣртъ, тѧже оумарѣж и грѣхъ погубѣж и вѣкѧ блѣтъ творѧ совоѧ, яже при естѣствѣ члвчи. 241а1-6. КСП (>300/15).

³⁰ От седемте употреби на думата господь в ТермР'2019 са дадени 247а7-63 (определена като христологична) и 243а5-65 (определена като сотириологична) (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 87, кол. I, II).

³¹ От четирите употреби на думата грѣхъ в ТермР'2019 е даден само илюстративен пример 241а1-6 с ремарка *сотир* (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 89, кол. I)

В съч. *вѣз грѣха* – *христ*. Без грях (определение на Христос, който е неподвластен на греха). След грехопадението е нужен водач без грях, който да може, като върне човешкия род чрез чистия път, пак да го въведе в рая: *трѣбѣ вы(с) водитѣ вѣзъ грѣха, иже можетъ възвратитивѣ чт(с)ынигъ пѣтемъ члче племя въмѣсто породѣне пакы въвести* 240б10. Приемайки кръщение, Исус Христос отмива нашите грехове: *крѣщение приѣ, грѣхы нашѣ омываѣ* 241а7. КСП срв. Йо8:7 Зогр, Мар.

доухъ в съч. /*прѣ/свѣтлыи доухъ* (2) – *трин*. Третата Ипостас на Троициния Бог. Духът и другите две Лица на Пресв. Троица са равни по слава, чест и почит: *единоу славоу и чьсть и покланѣниѣ въсилаемъ оцѣу и сѣноу съ прѣстѣиимъ дѣхомъ* 248а4. Сравнявайки Исус Христос с пророк Мойсей проповедникът изтъква свръхестественото зачатие на първия от Свети Дух и Дева Мария като доказателство, че Исус от Назарет не е просто един от пророците, както са смятали някои, а има богочовешки произход. *ѣ(с) ли отъ сѣаго дѣа приѣлѣ съ моуси или отъ дѣвы съ родилѣ, такоже съ отъ прѣстѣиѣ дѣвы мариѣ* 244б9. КСП (>500/13).

дѣва (2) – *мариол*. Дева (за Мария, майката на Исус Христос, която го родила без мъжка похот). Именно по непорочното му зачеване и раждане се отличава Исус Христос от пророк Мойсей и другите пророци: *ѣ(с) ли отъ сѣаго дѣа приѣлѣ съ моуси или отъ дѣвы съ родилѣ, такоже съ отъ прѣстѣиѣ дѣвы мариѣ ...* 244б11. КСП (46/11).

*жизнь** в съч. *жизнь бесконьчѣна* (1) – *етич. / есх*. Понятието ‘вечен живот’ има нравствен смисъл. Това е наградата за спазването от страна на човека на Божиите заповеди, доколкото цел на човешкото съществуване е богоуподобяването като осъществяване на изначалния замисъл на Твореца за предназначението на човека. Алтернатива на вечния живот е духовната смърт, която се дължи на отдалечаването на човека от Бога, Източника на живота. *завѣтъ дасть: такоже съблюдошу ѣмоу, жизнь приѣти бесконечнѣа, а прѣстѣиѣшюу, съмртиѣ оумрѣти* 240б4. КСП (>100/10).

житиѣ (1) В съч. *житиѣ се* – *антроп*. Този тук, земният живот. Живеейки тук на земята заедно с Господа в плът, апостолите не биха повярвали на едничките думи „Аз съм Бог от Бога“. Затова възниква нуждата Исус Христос да им яви славата Си чрез Своето Преображение: *не вишѣ ѣмоу жли вѣрѣ въ плѣти видѣще и съ нимъ въ жити сѣиѣмъ ходѣще* 242а6. Концептът *житиѣ се* се противопоставя на концепта *жизнь бесконьчѣна*. КСП (>100/9).

*завѣтъ** (2) – *св.-ист*. Съюз, договор между Бога и хората. и *сѣщюу ѣмоу (члкоу) въ немъ (ран) завѣтъ* (по др. преписи *заповѣдь*, срв. Иванова-Мирчева 1971: 85/Ivanova-Mircheva 1971: 85) *дасть: такоже съблюдошу ѣмоу, жизнь приѣти бесконечнѣа, а прѣстѣиѣшюу, съмртиѣ оумрѣти* 240б4³². КСП (39/8).

В съч. *новыи завѣтъ* – Нов завет. Новият Завет (договор) на Бога с човечеството се състои в това, че Бог дарува на хората Божествен Спасител, Своя Единороден Син, Господ Исус Христос. При Преображението на планината Тавор „върховните мъже“ на Ветхия закон и на Новия завет се срещат. *видѣшѣ съ сами и тоу върховнии мѣжи ветхаго закона и новаго завѣта* 243б6.

³² В ТермР'2019 същият пример е посочен с грешно изписана сигнатура 240а1-9 вм. 240б1-9 (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 106, кол. II).

законъ (3) В съч. **ветъхътин законъ** – *св.-ист.* Стар закон (завет). Стариет Завет (древният договор) на Бога с човеците се състои в обещанието за Божествен Спасител и подготовката за Неговото приемане посредством навременни пророчества, откровения и предобрази. При преобразението на планината Тавор „върховните мъже“ на Ветхия закон и на Новия завет се срещат: **видѣшъ сѧ сами и тоу върховнии мъжи ветхаго закона и новаго завета** 243бб. и **видѣвъ сънабдѣвы сѧ плътижъ въ ветсѣмъ законѣ чѣстаго плътижъ въ новѣмъ законѣ** – илиж же **мѣмѧ и иона** 243б11, 12. КСП (>200/10). Срв. въ **ветсѣмъ законѣ** Клоцъа 34-35.

земла (6) – 1. *общоупотр.* а) Земя. **земѧ вътрѧсти** 247б2. на **земѧ** **плѧнжвъ** **врене** **сътвори**лъ 247а10. б) Суша. **моисей по море оударивъ палицежъ и прѣсоушивъ ѳ и прѣведе** по **земѧ** **излево сѣмѧ** 244б19. в) Страна. **ермонъ ... гора ѳ(с) мала** въ **земѧ** **иорданьстѣи** 246а8. 2. *косм.* В християнската космология думата **земла** означава целокупното видимо (материално) създание в противовес на невидимото (духовно) творение – небето, визиращо света на безплътните духове. Двете лексеми се използват обикновено в общ антонимен контекст, свързани със съчинителна връзка и в такъв случай означават ‘целокупното творение – видимо и невидимо’. **пакы** **показа** **имъ** **пакже** **ѳ(с)** **творецъ** **земѧ** **и** **нѣси** **и** **съ** **ѳ(с)** **бѣка** **живы(х)** **и** **мрътвы(х)** 241б17-18. **радоуи** **сѧ** **нѣо** **и** **земѧ** **и** **въста** **тварь** **днесъ** **видащи** **сѧнце** **правдивое** **плътижъ** **просиавше** **на** **горѣ** **высоцѣи** 247б18. КСП (>700/13).

здание* (1) – *косм.* Създание. По великото Си милосърдие Господ Бог се възплътява и получава нашата сътворена природа по волята на Отца: **самъ** **гѣ** **бѣ** **мл(с)рдѧи** **любовижъ** **великожъ** **въплъщъшьсѧ** **и** **зданъѳ** (в други преписи **създание**, срв. Иванова-Мирчева 1971: 85/Ivanova-Mircheva 1971) **примъ** **нашего** **ѳст(с)тва** **изволениемъ** **бѣемъ**. 240б17. КСП (15/ Зогр, Мар, Син, Супр).

иаковъ (1) – *св.-ист.* Св. апостол Иаков, брат Господен – наречен тъй, защото бил син на Йосиф, обручникът на св. Дева Мария, от първата му жена. Той е от седемдесетте апостоли, по-късно става пръв епископ на Йерусалим в историята на Христовата Църква. Един от апостолите, свидетели на Преображението. **пожтъ** **симона** **петра** **и** **иакова**, **и** **иона**, **брата** **юго**, **ти** **възведе** **ж** **на** **горѣ** **высокжъ** **зѣло** **и** **прѣобрази** **сѧ** **прѣдъ** **ними** 241а17. КСП (>100/9).

изволение*³³ (1) – *теол.* Воля. Съгласно с общото понятие за Бога като лично същество, откровението Му приписва съвършена воля. Волята Божия е една и за Трите Лица на единната пресвята Троица. Волята на Отца е воля и на Сина. **самъ** **гѣ** **бѣ** **мл(с)рдѧи** **любовижъ** **великожъ** **въплъщъшьсѧ** **и** **зданъѳ** **примъ** **нашего** **ѳст(с)тва** **изволениемъ** **бѣемъ**. 240б17. КСП (11/Супр, Хил, Зогр-лл).

изгънание*³⁴ (1) – *св.-ист.* Изгонване (от рая) на първия човек поради неспазване на сключения с Бога завет. **Семоу** (първомоу члѣоу) **прѣстжпльшоу** (заветъ) **прѣльстѧжъ** **сотониножъ** **вы(с)** **изгнание** **и** **сѣмрътъ** **по(д)жти** **и** **въ** **тълѣниѧ** **люто** **вънѧти**. 240б8. КСП (2/Зогр, Мар).

³³ Употребата на термина **изволение** в 240б17 съставителите на ТермР'2019 определят като сотириологична. (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 114, кол. II).

³⁴ Употребата на термина **изгънание** в 240б8 съставителите на ТермР'2019 определят като сотириологична (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 115, кол. II).

нисоусъ (2) – *христ.* Господ Иисус Христос. Че Иисус е Господ, Който има власт да възкреси пророк Мойсей и да върне от небесата пророк Илия, където го е възвел – това се разкрива на апостолите чрез явяването на двамата пророци на планината Тавор: И тави сѧ имъ (ап̄ломъ) Моуси ти Илиа г̄лаща сѧ нимъ. да по томоу приходоу и ап̄(с)ли разоумѣшж такоже сѧи г̄ъ исъ ю(с) погрѣвлъ монсеа, иже и призва и и илинж сѧ ю(с) възвелъ на высотж. 243a18. Сам първовърховният от апостолите Петър не разбира в действителност истинския смисъл на Таворското събитие и омаловажава Божествения строй, като приравнява Иисус с пророците Мойсей и Илия, предлагайки Му: Ти пакы рече симонъ къ исоус(с): аще хошеши да створишъ зде три сѧни – тевѣ юдинж, и монсею юдинж, и или юдинж 244a18. КСП (>1000/14).

иеремиа (2) – *св.-ист.* Иеремия – един от старозаветните пророци. Съвременниците мислят Иисус от Назарет за Илия или Иеремия, или за един от другите пророци. Заради това именно Той ги завежда на планината, за да им покаже, че не е пророк Илия, а бог Илиев, който осветява Еремия в майчината му утроба, нито е един от пророците, а Господ пророчески, Който ги изпраща: „Кого ма г̄латъ ч̄лци с̄на члчѣ, г̄лашж юмоу: „Ови илиж, а дроузни иеремиж или юдинъ отъ пр̄ркъ 241b11. сега ради показа имъ тако нѣ(с) илиа, нж в̄ъ илинъ, иже вѣ и иеремиж остилъ въ жтровѣ м̄трни, ни юдинъ отъ пр̄ркъ, нж г̄ъ пр̄рчскъ иже и посла ж 241b14. КСП (16/7).

илиа (11) – *св.-ист.* Илия – един от старозаветните пророци, възвел на небесата от планината Ермон в Йорданската земя (246a9-10). Съвременниците мислят Иисус от Назарет за Илия или Иеремия, или за един от другите пророци. Заради това именно Той ги завежда на планината, за да им покаже, че не е пророк Илия, а бог Илиев, който бе осветил Еремия в майчината му утроба, нито един от пророците, а Господ пророчески, Който ги изпраща: „Кого ма г̄латъ ч̄лци с̄на члчѣ, г̄лашж юмоу: „Ови илиж, а дроузни иеремиж или юдинъ отъ пр̄ркъ 241b11. сега ради показа имъ тако нѣ(с) илиа, нж в̄ъ илинъ, иже вѣ и иеремиж остилъ въ жтровѣ м̄трни, ни юдинъ отъ пр̄ркъ, нж г̄ъ пр̄рчскъ иже и посла ж 241b14. Небето е оповестило чрез звезда не раждането на пророк Илия, а това на Иисус. еда неко проповѣда илино рождѣство 244b14. Чрез явяването на пророците Мойсей и Илия пред апостолите на планината Тавор се разкрива, че Иисус е Господ, Който има власт да възкреси Мойсей и да върне от небесата Илия, където го е възвел: И тави сѧ имъ (ап̄ломъ) Моуси ти Илиа г̄лаща сѧ нимъ. да по томоу приходоу и ап̄(с)ли разоумѣшж такоже сѧи г̄ъ исъ ю(с) погрѣвлъ монсеа, иже и призва и и илинж сѧ ю(с) възвелъ на высотж. 243a17. В 245ab пророк Илия се сравнява с Иисус Христос. Докато пророк Илия, като се помолил, направил да не свършва брашното на една вдовица, и инцидентно възкресява сина ѝ от мъртвите, то Иисус нахранва с пет хляба 5000 души, а по време на кръстната Си смърт слиза в преизподнята и освобождава от нейната тъмница всички отвѣка починали, които излизат от гробовете си по време на Неговото възкресение. илиа помолитъ сѧ вдовѣ гобиннжж мжжж сѧтвори и с̄на еи из м̄ртвы(х) възстави, а твои оучителъ патнж хлѣбъ патъ тысжщъ мжжж насыти развѣ и женъ и дѣтти, и съшѣдъ въ адъ испрѣва мр̄твынж изведе. 245a3-6. Сам Бог Отец свидетелства, че Иисус Христос е Неговият възлюбен Син, а пророците Мойсей и Илия са само раби Божи: "сѧ ю(с) с̄нъ мои любелени, юго же изволи(х), того послушантѣ!", – рекше не рѣцѣте "се г̄ла монси", ни "се г̄ла илиа" раба во сѧща сина, и такоже има вы(с) повелѣно, тако г̄ласта.

24569. При Преображението на планината Тавор „върховните мъже“ на Ветхия закон и на Новия завет се срещат: снабдилият се с плът в Стария завет вижда чистия по плът в Новия закон: и видѣвъ сънабдѣвы сѧ плѣтиж въ ветсѣмъ законѣ чѣстаго плѣтиж въ новѣмъ законѣ – илиж же мѣна и иона 243611, 12. КСП (76/7).

Произв.: илиинъ (2) – Който принадлежи или се отнася до пророк Илия: богъ илиинъ 241614; илино рождѣство 244614. КСП (7/Зогр, Мар, Ас, Супр).

иоанъ (6) – *св.-ист.* I. Св. Йоан Предтеча – братовчед и предшественик на Иисус Христос, живял отшелнически в пустинята, който според Евангелието, предсказва пришествието на Месията. По дивен начин нероденият още Йоан усетил присъствието на своя Господ при срещата на плодоносящите Мария и Елисавета и от радост заиграл в утробата на майка си, свидетелствайки така, че заченатото от Дева Мария е Бог: юда младѣнищъ оувѣдѣ моисея въ жтробѣ, такоже сего прѣдѣтеча Иоанъ 244613. Кръщението на Иисус от св. Йоан в реката Йордан се привежда като неоспоримо доказателство за действителността на човешката Му природа: аще ли не би плѣтѣнъ былъ, то иоанъ кого кръщааше 246620. А потвърждение за истинността на Неговото божество идва от гласа на Отца, Който и на Ермон, и на Тавор възгласява за пореден път, че „Иисус е Неговият Син, в Когото е благоволенieto Му: фторое се симжде гласомъ възгласяж при васъ на горѣ сии нынѣ, а при иоанѣ на иорданѣстѣки рѣцѣ 245616-17.

II. Свети евангелист Йоан Богослов, син на Зеведей и Саломия, дъщеря на Йосиф Обручник, един от 12-те апостоли на Иисус Христос, а както може да се съди според евангелския разказ – един от най-приближените му ученици. пожитъ симона петра и иакова, и иона, брата юго, ти възведе ж на горѣ высокѣ зѣло и прѣобрази сѧ прѣдъ ними 241617. и видѣвъ сънабдѣвы сѧ плѣтиж въ ветсѣмъ законѣ чѣстаго плѣтиж въ новѣмъ законѣ – илиж же мѣна и иона 243611, 12.

III. Йоан Презвитер (екзарх) – иона презвитера 240619. КСП (>400/12).

иосифъ (2) – *св.-ист.* дърводелец от Назарет, обручник на Дева Мария и приемен баща на Иисус. Съвременниците на Иисус, вкл. и Неговите ученици, не биха повярвали, ако директно им каже, че е Бог от Бога, понеже познават и Мария, Неговата майка, и Йосиф, който Го отхранва и се зове Негов баща. не вишж али вѣржвидѣще во мариж каже и е(с) въплѣщѣша сѧ, родила и иосифа, иже и е(с) въскрѣсѣмилъ и зовомъ ѿца его; и алчна и гадѣща и трюудна сѣща и почиваѣща и дремлаща и оустѣпѣша и вождѣ сѧ ... 242609. Бягството на Йосиф с малкия Иисус в Египет се привежда като доказателство за действителното Му човечество. аще не би плѣтѣнъ, то съ цѣмъ вѣжа иосифъ въ егѣпетъ 246616. КСП (>100/10).

крѣтити сѧ (1) – *св.-ист.* Кръстя се, приема кръщение (за Иисус Христос в реката Йордан) юрмонъ ... гора е(с) мала въ земли иорданѣстѣки, отънждоуже възиде илина и оу нежже въскрѣи кр(с)ти сѧ хс и снъ любимыи съвѣдѣтельствова сѧ 246610. КСП (>100/10).

крѣтъ (1) – *св.-ист.* Кръст, оръдие за изтезание. Кръстната смърт е едно от най-жестоките и позорни смъртни наказания в древността, на което се осъждали само политическите изменници и най-големите престъпници. Христовото разпъване на кръста се привежда като доказателство за действителното Му човечество. аще не би плѣтѣнъ былъ, то кого распѣшж жидове на кр(с)тѣ 24761. КСП (>100/10).

кръщати (1) – *св.-ист.* Кръщавам (За св. Йоан Предтеча на реката Йордан). Кръщаването на Исус от Йоан в реката Йордан се привежда като неоспоримо доказателство в ЙЕПр за действителността на човешката Му природа: *аще ли не би плътъкънъ былъ, то иоанъ кого кръщаше* 246620. КСП (36/8).

кръщение (1) – *св.-ист.* Кръщение, ритуално измиване³⁵ (за Йоановото покаяно кръщение в р. Йордан). Сам Господ Исус Христос приема кръщение в Йордан от Йоан Предтеча не защото има нужда от покаяние (Сам Той е безгрешен), но за да даде свят пример. *кръщение приѣ, грѣхы нашѣ омываѣ* 241a7. КСП (70/11).

мариа (3) – *св.-ист.* / *мариол.* Майка на Исус Христос и обрученица на дърводелеца Йосиф, заченала безсеменно в утробата си Богочовека от Духа Светаго. Именно по непорочното му зачеване и раждане се отличава Исус Христос от пророк Моисей и другите пророци: *е(с) ли отъ стѣаго дѣа приѣлъ сѣ моиси или отъ дѣви сѣ родилъ, такоже съ отъ прѣстѣтъѣ дѣви мариѣ ...* 244611. От друга страна, материнството на Мария се привежда като неоспоримо доказателство за действителността на човешката природа на Исус Христос. *аще ли чѣкъ не би былъ (хѣсъ), то чѣа вѣ мѣриа мѣти* 24667. Същевременно обаче, именно защото познават и Мария, неговата майка, и Йосиф, който го отхранва и се зове негов баща, съвременниците на Исус, в т.ч. и неговите ученици, не биха повярвали, ако директно би им казал, че е Бог от Бога. *не вишѣ ли вѣрѣж ...видѣще бо мариѣ таже и е(с) вѣплѣщѣша сѣ, родила и иосифа, иже и е(с) вѣскръмилъ и зовомъ оца его; и алчна и тѣдѣца и троудна сѣца и почиваѣща и дремѣща и оустѣпѣша и кожѣа сѣ ...* 242a7. КСП (>200/11).

миръ В съч. въсь миръ (1) – *косм.* Всемир, целокупното Божие творение. *двѣ слѣ(н)ци оученици на горѣ видѣахѣ: єдино обычноє, а другоє не обычноє, єдино видимо или и вѣ всемѣ мирѣ сѣгаѣще на тврѣди, а другоє тѣмѣ самѣмѣ тѣчнѣж – мѣна же лице хѣо* 243a3. КСП (>400/14).

моиси (12) – *св.-ист.* Мойсей, библейски пророк, религиозен водач и законодател. Той повежда бягството на евреите от Египет, което го прави най-важният пророк в Стария завет и една от най-влиятелните личности в свещената история на юдаизма и християнството. Един от двамата ветхозаветни пророци заедно с Илия, явили се на Тавор по време на Христовото Преображение, за да засвидетелстват Неговото господство. Че Исус е Господ, Който има власт да възкреси пророк Мойсей и да върне от небесата пророк Илия, където го е възвел – това се разкрива на апостолите чрез явяването на двамата пророци на планината Тавор: *И таби сѣ имъ (апѣломъ) Моуси ти Илиа гѣлаща съ нимъ. да по томоу приходоу и апѣ(с)ли разоумѣшѣ такоже съи гѣ и сѣ є(с) погрѣвлъ монсеѣ, иже и призва и и илиѣ съ є(с) възвелъ на высотѣ.* 243a16. *видѣ моисеи стѣи симона петра ощенна, видѣ строитель очь моиси приставника сновнѣ петра* 243б8-9. Сам първовърховният от апостолите Петър не разбира в действителност истинския смисъл на Таворското събитие и омаловажава Божествения строй, като приравнява Исус с пророците Мойсей и Илия, предлагайки Му: *Ти паки*

³⁵ За юдаизма е обичайно извършването на ритуално измиване (миква). Св. Йоан Кръстител продължава традицията, придавайки ѝ нов духовен смисъл. Йоановото кръщение е кръщение за покаяние. То е предподготвително за кръщението, което ще установи Исус Христос за измиване на греховете и за нравствено обновление.

рече симонъ къ ису(с): аще хоцеши да створишиъ зде три сѣни — тебѣ юдинъ, и моисею юдинъ, и или юдинъ 244a18. На което проповедникът опонира с реторичните въпроси: еда младенищъ оувѣдѣ моисеа въ жтровѣ, такоже сего прѣдчѣ иоанъ? еда небо проповѣда илино рождѣство или влѣсви поклонишъ съ моисею въ пеленахъ? еда моиси и илина толика чюдеса сътвориша? — след което се съпоставят чудесата, които пророците Мойсей и Илия извършват по Божия благодат, с Христовите чудодения, сторени по силата на Неговото Божество: моиси во въ море оударивъ палицею и прѣсоуши и прѣведе по земли излво сѣма, а твои оучитель хсѣ по водѣ морѣстѣи хода и тѣ по глѣбинѣ тои поводи 244b12, 15, 16. Гласът на Отца от облака свидетелства за Единородния: не рѣцѣте „се гла моиси“, ни „се гла илина“, раба во съща сѣта и такоже има высть повелѣно, тако гласта 245b8. Произв.: моисеовъ (2) — Който принадлежи или се отнася до пророк Мойсей: не такоже отъ лица моисеова извѣноу въсѣна лѣпота, нъ из самого гла въскыпѣ свѣтъ и въсѣна слава и въ немѣ прѣкы(с) 243a9-10. КСП (>100/9).

небо (6) — *косм.* 1. Небесна твърд, видимият небесен свод, по който извършват своето движение слънцето, луната, звездите и останалите небесни тела. Небето чрез звезда оповестява раждането не на пророк Илия, а на Син Божий: еда небо [звѣздою] проповѣда илино рождѣство? 244b13. 2. В *ед.* и *мн.* Невидимият, нематериален свят. Това недостъпно за нашите очи небе е особеното място на Божието всеприсъствие; тук е престолът на Отца (247a1), местопребиваването на ангелите и на душите на починалите праведници (в противовес на ада, където обитават след смъртта си душите на осъдените грешници). Бог е единствен пълновластен господар както на небето, така и на подземния тартар: съ во (вогъ) единъ владетъ ... нѣсеиъ и адоиъ 243b3. Като истински Син Божий Господ Иисус Христос показва на апостолите чрез акта на Преображението, че не е просто един от пророците, а Самият Творец на небето и земята, Властелин на живи и мъртви, заповядвайки на отишлия на небето пророк Илия да слезе: и пакы показа имъ, такоже е(с) творецъ земли и неси и съ е(с) вл(д)ка живы(х) и мрѣтвы(х). Повелѣ во въшедѣшому ... на нѣбо илии сънѣти...241b18, 20. На четиридесетия ден след възкресението Си Той се възнеся на небето в тяло, възвеждайки по този начин в божеско достойнство човешката плът. Действителността на Възнесението, на което са свидетели небожителните ангели и простосмъртните апостоли, е доказателство за истинността на възплъщението: И аще не би плѣтѣниъ вылѣ, то апли и агли кого видѣшъ въскрѣсша и на нѣса въсходѣща ... 247b4-7. Цялото творение — небе и земя — прославят Господнето преображение (247b18). Произв.: небесниъ в съч. ключа нѣсныа — *Образ.* Заради първовърховната власт, предоставена му от Иисус Христос да опрощава греховете, апостол Петър се представя метафорично като пазител на ключовете на райските врата (244a12). КСП (>500/12).

недовѣдомъ (1) — *гнос.* Непълно, частично познаваем. Божията слава е непостижима в пълнота за човешкия ум. На планината Тавор тя се открива на апостолите само толкова, колкото са способни по човешки да я поемат: не же въсѣ слава недовѣдомѣ гави, нъ противѣ силѣ юлико можаахъ видѣти очеса тѣхъ 243a13. КСП 0.

несповѣдимъ (1) — *гнос.* Определение на Бога, което означава невъзможността Божията същност да бъде обхваната чрез средствата на човешкия език като инструмент на несъвършеното и ограничено тварно съзнание, неспособността на нашето слово да изрази напълно Божеството (в противовес на творческата и съзидателна мощ на

Логоса, всемоушен да субстанциализира Сам същности). Като Същество, принципно непознаваемо, Бог е необясним със средствата на човешкия език. Този термин има отношение към Евномиянската ерес, според чиято „теория на имената“ който знае името, той знае и същността. Според църковната концепция наименованието не само че не е тъждествено с именуваното, нещо повече, неизвестното и непостижимото не могат да получат словесна формулировка. Човек не е в състояние да изкаже изцяло, безусловно, абсолютно Божествената същност. Той назовава, и то приблизително, само достъпните за неговия разум признаци на обекта на познание, докато същината му остава без понятийно изражение: *радостите са, темната мѣста свѣтътъ неисповѣдимы приемляще, иже ны явлѣеть оцѣ въ сѣноу* 248a1. КСП (2/Супр).

новѣтъ в съч. *новыи завѣтътъ / законъ съч.* (3) – *св.-ист.* Новият Завет (договор) на Бога с човечеството се състои в това, че Бог дарува на хората Божествен Спасител, Своя Единороден Син, Господ Исус Христос. *видѣшъ са сами и тоу върховнии мъжи ветхаго закона и новаго завѣта* 243бб. При Преображението на планината Тавор „върховните мъже“ на Ветхия закон и на Новия завет се срещат. *видѣшъ са сами и тоу върховнии мъжи ветхаго закона и новаго завѣта* 243бб...*видѣвъ сънабѣвъ са плѣтижъ въ ветѣмъ законѣ чѣстаго плѣтижъ въ новѣмъ законѣ – илиж же мѣна и иона* 243б11-12. КСП срв. Супр 305:10, 11.

обновити (1) – *сотир.* *Образ.* Исус Христос като водач без грях повежда човешкия род по нов, чист път, за да го върне в рая. *пѣтъ намиъ обновитъ новѣтъ* 240б19. Вж. също *понавлѣати*.

освѣтити (1) – *агиол.* Освещавам, правя нещо или някого свят. Вж. *свѣтътъ. видѣ моисей сѣтъи симона петра осѣщенна* 243б7. КСП (16/Син, Евх, Супр).

отѣць (11) – 1. *общоупотр.* Баща, мъж по отношение на децата си. Апостолите не биха повярвали на думите „Аз съм Бог от Бога“, виждайки Мария, която е родила Исус, и Йосиф, който Го отхранва и се нарича Негов баща: *...видѣще ко марижъ гаже и е(с) въплѣщѣша са, родила и иосифа, иже и ю(с) въскръснѣлъ и зовомѣтъ оца юго* 242a10. // Прародител: *нѣ(с) юмоу трѣбѣ сѣнь, зде ко ю(с) иже створи оцѣмъ и(х) въ поустыни мѣ лѣ(т) сѣни* 245a19. 2. *трин.* Първото Лице на Пресв. Троица по отношение на Второто. По волята на Отец милосърдният Господ Бог се въплѣщава и получава образа на нашето естество в Лицето на Исуса Христа: *самѣтъ гѣ бѣтъ мл(с)рдныи любовиж великож въплѣщѣшъ са и зданѣе приемѣтъ нашего ест(с)тва изволениемъ бѣемъ.* 240б17. Исус Христос моли Отца да Го прослави със славата, която е имал преди създаването на битието: *„бѣе прослави ма славож, иже и мѣ(х) прѣжде твари бытъа.* 243б14. Той завежда учениците на планината, та Сам Отец да възгласи пред тях и да ги научи, че наистина е Негов Син: *сего ради възведе ж на горѣ, да оцѣ самѣтъ възгласитѣтъ къ нимъ и наоучитѣтъ ж такоже сѣтъ емоу е(с) поистинѣ* 242a15. Свидетелството на планината Тавор е поредно удостоверяване от Отца, че Христос е Неговият възлюбен Син, което се извършва след Богоявлението. *на тою гороу окоу прѣч(с)тъи оцѣ оутвърждаж сѣновѣство и тогда и нынѣ фторое въпиж, глет: съ е(с) сѣтъ мои любими, иже изволи(х), того послушанте* 246a13. Вж. също 247б13. Удостоверението на Бога Отец е върховното свидетелство за божествеността на Исус Христос и идентичността Му с Второто Лице на пресв. Троица. *аще не ви бѣтъ былъ, то оцѣ съ небесе комоу глаше: съ*

естъ снѣ мои любимыи, того послушанте? 246621. Отец явява чрез Сина Си Своята неизказана светлина: радочите сѧ, темнаа мѣста свѣтътъ неисповѣдимы приемиаще, иже ны гавлѣеть оць въ снѣу 248a1. 3. църк. Свещеникътъ по отношение на пасомите си: Блго(с)ви оче 240a3. КСП (>1000/14).

Произв. отъчь (3) – *трин*. Който се отнася до Отца във второто му значение като тринитарен термин: (исхсѣ) прѣкыважи искончѣетъ дѣла очь понавѣж же плѣтъ на вестълѣнїе ...241a1-6. В съч. стронитель очь – управител на Отец (за Мойсей): видѣ стронитель очь моу си приставажника снѣвѣна Петра 24368. КСП (33/3огр, Мар, Ас, Евх, Супр).

отъчество (1) – *трин*. Отчество – ипостасно свойство на Първото Лице на Пресв. Троица. В 24667 по грешка изписано вм. първоначално члѣчество: чьсо не подѣжтѣ насѣ оубогыихъ дѣла гавлѣж бжство и очество (в др. преп. члѣчество) съвършено въ сѣвѣ 24667. Така смисълът на пасажа е преосмислен от по-късния преписвач в посока, че заради човеците Иисус Христос понася всичко, проявявайки божеството и съвършеното отчество, което е в Него. КСП 16 (3огр, Син, Евх, Супр).

петръ (3), също в съч. симонъ петръ – *св.-ист*. Петър, един от дванадесетте апостоли (ученици) на Иисус Христос, наричан от св. Църква първовърховен заради огромните му заслуги за разпространение и утвърждаване на християнството. Присъства с апостолите Яков и Йоан на Преображението: пожтѣ симона петра и иакова, и иоана, врата его, ти възведе ж на горѣ высокѣ зѣло и прѣговрази сѧ прѣдъ ними 241a17. На пл. Тавор по воля Божия „върховните мъже“ на Ветхия и Новия завет се срещат, та едните да свидетелстват пред другите, че Иисус Христос е Божият Син: видѣ моисѣи сѣтии симона петра ошѣени, видѣ стронитель очь моисѣи приставажника снѣвѣна петра 24367, 9. Дори ап. Петър ако и да е първовърховен измежду учениците, не разбира в действителност истинския смисъл на Таворското събитие и омаловажава Божествения строй. не глїи, петре, створимѣ три сѣни 245a7. КСП (>200/11).

плѣтъ (8) – *антрон*. Плѣт, субстанцията на човешкото тяло (в противовес на безплѣтието на духовните същества). Приемайки истинско човешко тяло, Иисус Христос обновава поразената при грехопадението човешка плѣт на безтление: (исхсѣ) прѣкыважи искончѣетъ дѣла очь понавѣж же плѣтъ на вестълѣнїе ... 241a1-6. По време на Преображението цялата Му плѣт засиява в лъчи, разкривайки по този начин божествената Му слава: отъ всеж плѣти юмоу просиашж лѣчѣ 243a8. При Второто Си пришествие в последния ден Иисус Христос ще дойде в божествената Си слава и в човешка плѣт на съд: хотѣ имѣ показати како иматѣ приити въ славѣ бжствѣнѣи и плѣти члѣчи въ последнии днь на сждѣ 241a11. КСП (>200/11).

В съч. въ плѣти – *христ*. Който е облечен в плѣт, който има плѣт (за втората Божия ипостас в Лицето на Иисус Христос). Виждайки тук на земята Господа в плѣт, апостолите не биха повярвали на едничките думи „Аз съм Бог от Бога“. Затова възниква нуждата Иисус Христос да им яви божествената Си слава чрез Своето Преображение: не вишж юмоу жли вѣрѣж въ плѣти (в други преписи въплѣщшѣ сѧ, срв. Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 88) видаще и съ нимѣ въ жити сѣмѣ ходѣще 242a6. Богочовекътъ легитимира действителното си пребиваване тук на земята в плѣт чрез извършените на земята чудеса: аще не би бѣ възъ въ плѣти (в др. преп. плѣтъ), то чудеса толика како ви створилѣ? 247a8.

плътниж – В плът, чрез плът. При Преображението снабдилият се с плът в Стария завет вижда чистия по плът в Новия закон (имат се пред вид пророк Илия и ев. Йоан Богослов): и видѣвъ сънабдѣвы сѧ плътниж въ вѣтсѣмѣ законѣ чстаго плътниж въ новѣмѣ законѣ – илиж же мѣна и иоана 243б10, 11. КСП срв. Супр 295: 17.

Произв.: плътѣнѣ (8) – Който е от плът. Вж. под вогъ пример 246b9-247b1, 9.

покланѣниѣ (1) – *култ.-рит.* Поклонение, символично действие, посредством което се изразява нашето смирение и почит пред Бога. Трите Лица на Пресв. Троица са равни по слава, чест и почит: единому славоу и чьсть и покланѣниѣ въсилаемъ ѿцоу и сѣноу съ прѣстѣнимъ дѣломъ 248a4. КСП (12/Евх, Клоц).

понавлати (1) – *сотир.* Обновявам. С този термин в сотириологията се означава актът на възстановяване на повредената от греха човешка природа и нейното нравствено обновление, извършено чрез кръстната смърт на Исуса Христа: (исѣсѣ) прѣбыважи искончѣетъ дѣла ѿчѣ понавлѣж же плътъ на вѣстѣлѣнїѣ ...241a1-6. КСП срв. поновити (2/Супр).

порода (1) – *св.-ист.* Райска градина, рай, прекрасното жилище на първия човек, описано в кн. Битие. Няма как на човека да му е добре тук на земята, където змията, като изсъска, погубва нашите прародители и заключва рая (контрапункт на проповедника срещу предложението на ап. Петър колко би било хубаво да се опънат три шатри за Господа, за пророците Мойсей и Илия). како е(с) намѣ зде добро, идеже змии въсвиставѣ прѣвааго чѣка вѣдїи и породѣ заключи 245a12. Произв. породѣнѣ – Който се отнася до рай, райски. След грехопадението е нужен водач без грях, който да може, като върне човешкия род чрез чистия път, пак да го въведе в рая: трѣбѣ вы(с) водецѣ везѣ грѣха, иже можетѣ възвратитивѣ ч(с)тѣимъ пѣтемъ чѣче племѣ въ мѣсто породѣно (в други преписи мѣсто ранскою, срв. Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 82) пакы въвѣсти 240б12. КСП (23/Евх, Супр).

последѣнни дѣнѣ (1) – *есх.* Последният ден. При Второто Си пришествие в последния ден Исус Христос ще дойде в божествената Си слава и в човешка плът на съд: въ единѣ дѣнѣ хотѣ имѣ показати како иматѣ приити въ славѣ вѣжствѣнѣи и плѣти чѣчи въ последѣнни дѣнѣ на сѣдѣ 241a12.

пророкѣ (3) – *св.-ист. / агиол.* Свети мъже и жени, призовани от Бог да известяват Неговата воля на вярващия народ. Съвременниците на Исус Христос Го смятат за един от пророците. Затова Той завежда на планината най-приближените Си ученици, за да им разкрие божествената Си слава. „Кого ма глѣтѣ чѣци сѣна чѣчѣ, глѣшж емоу: „Ови илиж, а друзїи юремиж или єдинѣ отѣ прѣркѣ 241б11. сего ради показа имѣ тако нѣ(с) илига, нѣ бѣ илинѣ, иже вѣ и юремиж ѿстилѣ въ жтровѣ мѣтронї, ни єдинѣ отѣ прѣркѣ, нѣ гѣ прѣрѣскѣ иже и послаж 241б14. КСП (>300/13).

Произв.: пророчѣскѣ (2) – Който се отнася до или принадлежи на пророк. аще зде прѣбвѣдемѣ, то словеса прѣрѣскаа кто иматѣ скончѣети 243б17. ѿ КСП (17/6).

прѣдѣтѣча (1) – *св.-ист.* Предтеча, прозвище на св. Йоан Кръстител като предшественник на Исус Христос. Вж. иоанѣ (I). ѿ КСП (7/Евх, Служ).

прѣльстѣ (1) – *етич.* Прельщение, съблазън, изкушение – склоняване на някого към извършване на грях. Първият човек престъпва Божия завет, подведен от прельще-

нието на сатаната. **Сѣмоу** (пръвомоу члѣкоу) прѣстѣплъшоу (завѣтѣ) прѣльстниж сотонинож **вѣ(с) изгнание** и **сѣмръть** по(д)жти и **вѣ тълѣнии** люто **вѣннѣ**. 24065, 8. КСП (27/Супр).

прѣсвѣтѣ (2) – 1. *теол.* Във висша степен свят (относно третото лице на Троицата). Вж. под **доухѣ**. 2. *агиол. / мариол.* За човек — който е водил живот, във висша степен съобразен с религиозните норми; непорочен, праведен. Вж. под **мария**. КСП (45/ Ас, Служ, Евх, Супр, Рил).

ран (1) – *св.-ист.* Райска градина, рай, прекрасното жилище на първия човек, описано в кн. Битие. **вѣ члѣка** пръваго сѣтворѣ и **вѣ ран** **вѣведе** 24061. КСП (20/7).

распѣтѣ (2) – *св.-ист.* Разпъване, едно от най-жестоките и позорни смъртни наказания в древността, на което се осъждали само политическите изменници и най-големите престъпници. Иисус Христос завежда св. апостоли на планината Тавор, за да им покаже силата Си преди разпятието, та когато го хванат юдеите, то те (учениците) да узнаят, че не от немощ е приел разпятието, а по своя воля, заради спасението човешко: **сѣго ради ж** **вѣзведе** да **покажѣтъ** имѣ **цѣрство** **своѣ** **прѣжде** **сѣмрѣти** и **силж** **свож** **прѣжде** **распѣтиа** 242a21. **сѣ** **во** **ε(с)** **снѣ** **мои... **а** **не** **инѣ**, **послоушаж** **же** **даже** и **до** **распѣтиа** 24663. КСП (19/6).**

свѣтѣ*³⁶ (4) – 1. *общоупотр.* Светлина: **ризы** **ѣго** **вышж** **вѣлы** **пѣко** и **свѣтѣ** (други преписи дават разночетене **снѣгѣ**, срв. Иванова-Мирчева 1971: 87/Ivanova-Mircheva 1971: 87) 24162. 2. *теол.* Светлината като атрибут на Бога. **из** **самаго** **гѣ** **вѣскыпѣ** **свѣтѣ** и **вѣсѣна** **слава** и **вѣ** **немѣ** **прѣкѣсть** 243a11. **радоуѣте** **сѣ**, **темнаа** **мѣста**, **свѣтѣ** **неисповѣдимыи** **приемлаще** **иже** **ны** **явлѣтъ** **ѣцѣ** **вѣ** **снѣ** **моу** 248a1. КСП (>200/12).

свѣтѣ (2) – 1. *теол.* Свят, диференциален признак на Божествената природа и всички Нейни проявления, които се ръководят от представата за най-висшето добро и съвпадат с вътрешния нравствен закон на Бога: **ε(с)** **ли** **отѣ** **сѣтаго** **дѣ** **прижлѣ** **сѣ** **моу** **си** или **отѣ** **дѣ** **сѣ** **родилѣ**, **такоже** **сѣ** **отѣ** **прѣкѣтъ** **дѣ** **мариж** 24469. 2. *агиол.* За човек — който е водил живот, съобразен с нормите на Завета; непорочен, праведен. **видѣ** **моисѣи** **сѣ** **тѣ** **сѣ** **сѣ** **петра** **ѣсѣ** **нна** 24367. КСП (>1000/16).

сила*³⁷ (3) – 1. *общоупотр.* Сила възможност. **противж** **силѣ** **ѣ** **лико** **можаж** **видѣ** **ти** **ѣ** **сѣ** **тѣ** **хѣ** 243a14. 2. *теол.* Всемогъщество, свойство на Божията воля да извърши всичко, което е угодно на Божията благодетелност и не противоречи на Неговата природа. Богочовекът разкрива пред учениците си на пл. Тавор Своето Божествено величие, за да имат те твърда увереност в Него и да не се усъмнят в царството Му при Неговото възшествие и в силата Му пред Неговото разпятие, и в славата Му по време на Неговия позор, и в честта Му въпреки очакващото Го безчестие. **сѣго** **ради** **ж** **вѣзведе** да **покажѣтъ** имѣ **цѣрство** **своѣ** **прѣжде** **сѣмрѣти** и **силж** **свож** **прѣжде** **распѣтиа** и **славж** **свож** **прѣжде** **ѣкорѣнѣ** и **чѣстѣ** **свож** **прѣжде** **вѣсѣстѣ** 242a20. Чрез силата на божествената си природа той извършва чудеса, а чрез човешката си природа търпи страдания. **нж**

³⁶ От четирите употреби на лексемата **свѣтѣ** в ТермР*2019 е даден само илюстративен пример 243a11 с ремарка *енерг., богоп.* (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 193, кол. I).

³⁷ От трите употреби на думата **сила** в ТермР*2019 е даден само илюстративен пример 242a8-62 с ремарка *енерг.* (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 196, кол. I).

съ ꙗꙗ брѣтѣ дѣѣ ѣстъства нѣмѣи и въ ѣдиной оупостѣси съвръшенъ ѣстъ вѣѣ и съвръшенъ члѣкъ ... бѣжствѣмъѣ силы чюдеса творѣа, а члѣвчествомъѣ стѣрѣти приѣмъѣ овое въ сѣвѣѣ гавлѣетъѣ сѣще 24767-13. КСП (>400/13).

симонъ (4) – вж. петръ. КСП (>100/6).

слава*³⁸ (15) – 1. *теол.* Слава, величие (като атрибут на Бога). Постъждж сѣ и азъ его въ славѣѣ своѣи 246а20. 2. *трин.* Една слава отправаѣме към Отец и Син и Дух Свети. ина же ѣдина, слава, чѣсть и поклонениѣ 248а2. 3. *христ.* Богочовекътъ разкрива пред учениците си на Тавор Своето Божествено величие, за да имат те твърда увереност в Него и да не се усъмнят в царството Му при Неговата смърт и в силата Му пред Неговото разпятие, и в славата Му по време на Неговия позор, и в честта Му въпреки очакващото Го безчестие. сего ради ж възведе да покажетъ имъ ѣрство свое прѣжде смърѣти и силж свож прѣжде распѣтиа и славж свож прѣжде оукоренѣиа и чѣсть свож прѣжде весчѣстиа 24262. На планината той им показва славата си преди възкресението, та когато възкрѣсне из мъртвите в славата на Своето божествено естество, да разберат, че не като награда за Своя труд получава славата – сякаш не я е имал преди това, - но да разберат, че това е славата, за която говори, казвайки: „Отче, прослави ме със славата, която имах преди създаването на битието.“ Тази именно слава на Своята божественост, която се таи в човешкия му образ, показва на апостолите на планината. И пакы показѣ имъ славж свож прѣжде въскрѣсениа, да егда въстанетъ из мртвѣиухъ въ славѣѣ ѣст(с)тва своего бѣжствѣвнаго и разоумѣжтъѣ такоже не мѣздж за трѣудъѣ свои приж славж, такоже не имѣ еж, нж оувѣдѣтѣѣ такоже она е(с) слава, о ней же ꙗꙗ, рекыи: "ѣче прослави мѣ славѣѣѣ, ѣже имѣ(х) прѣжде отъ твари бытиа" 24267. славж вѣжства своего таимж въ члѣвчствѣѣ, показѣ дипломъѣ въшѣдъѣ на горж 242615.³⁹ При Преображението из самия Господ възсиява славата, която винаги пребивава в Него. из самаго ꙗꙗ въскъпѣѣ свѣтѣѣ и въсѣи слава и въ немъ прѣвѣысть 243а11. Но не всичката Си, недостижима за нашия ум слава, показва, но според силата им, колкото могат да видят техните очи. не же въсѣ славж недовѣдомж гѣви, нж противж силѣѣ ѣлико можааѣж видѣѣти очеса тѣхъ 243а13. КСП (>400/12).

слъньце (5) – *христ.* Символично име-определение, дадено на Иисус Христос като „слънце на правдата“, победило тъмнината. В деня на Преображението лицето на Иисус Христос възсиява на високата планина като второ слънце редом с небесното светило: радѣи сѣ нѣво и земѣ и въсѣа тварь днесъ видѣши слънце правдивѣѣ плѣтиж просѣивше на горѣѣ висоцѣѣи 247618. дѣѣ слъци оученици на горѣѣ видѣаѣж: ѣдино обѣчноѣ, а дрѣѣго не обѣчноѣ, ѣдино видимо ими и въ всемъѣ мирѣѣ сѣгаѣще на твърѣди, а дрѣѣѣго тѣѣмъѣ самѣѣмъѣ тѣѣчиѣж – мѣѣна же лице хѣво 243а3. КСП (100/10).

сотонинъ (1) – Който принадлежи на или се отнася до сатаната. прѣѣльсть сотонина 24067. КСП (9/Евх, Супр).

³⁸ От петнадесетте употреби на думата слава в ТермР'2019 са дадени илюстративни примери 242а8-24262 и 243а5-65 с ремарка *енерг.* (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 198, кол. II; 199, кол. I).

³⁹ В ТермР'2019 същият пример е посочен с грешно изписана сигнатура 24265 вм. 242615 (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 47, кол. II).

страсть (1) — *антрон.* / *христ.* В христологията терминът *страсть* се използва в общ, а не пейоративен смисъл, означавайки естествените страдания, присъщи на човешкото естество, на които е било подложено тялото на Богочовека. // В съч. *страсти прияти* — Търпя страдание: съ гѣ братиѣ двѣ юстьства имыи и въ єдиной оупостаси съвршенъ юсть вѣ и съвршенъ члкъ ... бжествъмъ силы чюдеса твора, а члвчествомъ стрѣти приемъ обою въ сѣбѣ павлѣтѣ сжщѣ 247611. КСП (97/7).

строи в съч. *вожъствъный строи* (1) — *иконом.* Домостроителство. С този термин се означава съвкупността от всички благодатни действия на Божия промисъл за човешкото спасение от греха, проклятието и смъртта. Дори първовърховният измежду учениците ап. Петър не разбира в действителност истинския смисъл на Таворското събитие и омаловажава Божествения строй. ты врѣховъный апле, почто тацѣми помысли глѣши и низиши бжъствъный строи 24464. КСП (11/Супр).

съвршенъ (4) — *христ.* В христологията терминът *съвршенъ* означава пълнотата на Божествената и човешката природи в Лицето на Господа Исуса Христа: гѣ братиѣ двѣ юстьства имыи и въ єдиной оупостаси съвршенъ юсть вѣ и съвршенъ члкъ ЙЕПр 24767-13. Заради човеците Исус Христос понася всичко, проявявайки съвршеното човечество, което е в Него: чьсо не подгѣтѣ насъ оубогиныхъ дѣлма павлѣж бжство и члчство (според осн. преп. бчство 'отечество') съвршено въ сѣбѣ 24667. От друга страна, благовестващият архангел свидетелства, че същият този Исус Христос е съвршен Бог, като Го нарича свой Господ: аще не ви вѣ вымъ съвршенъ, то кого гаурилъ гдмъ нарицашѣ? 24669. КСП (38/9).

сѣмръть*⁴⁰ (6) — *Смърт.* 1. *етич.* / *есх.* Смъртта в християнството има духовно измерение. Тя е наказание за нарушаването на Божиите заповеди и се дължи на отдалечаването на човека от Бога, Източника на живота. В такъв смисъл смъртта се противопоставя на алтернативата за вечен живот. Обещанието да придобие вечен живот човек получава от Бога при условие, че спази докрай заповедите Му, ако ли ги престъпи, го очаква смърт. завѣтѣ дастѣ: такоже съвлюдшоу юмоу, жизнь прижти вєсконеч'нжл, а прѣстѣплъшоу, сѣмрѣтиж оумрѣти 24064. Първият човек от деня, в който вкува от плодовете на забраненото дърво, става смъртен; грехът привнася със себе си в организма на човека началото на повредата и разстройството, болестите и отслабването. От този момент смъртта става всеобща съдба на всички люде: Сѣмоу (прѣвомоу члкоу) прѣстѣплъшоу прѣлѣстиж сотонинож вы(с) изгнание и сѣмръть по(д)жти и въ тѣлѣниѣ люто вѣннѣти. 24065, 8. 2. *сотир.* Исус Христос изпълнява делата на Отца и обновява плътта на нетление, уморявайки смъртта и погубвайки греха. (исхѣсъ) прѣвѣважи исконьчѣтѣ дѣла бчѣ, понавлѣж же плѣтъ на вєстѣлѣниѣ, а пажѣ грѣхомъ вы(с) сѣдолѣла сѣрѣтъ, тжже оумарѣж и грѣхъ погоублѣж и вєсѣкж влѣтъ твора совож, яже при естѣствѣ члвчи. 241a1-6. КСП (>200/12).

спасєниѣ (1) — *сотир.* Спасение, избавление на съгрешилото човечество от властта на сатаната, извършено от възплътилия се Син Божий чрез смъртта на кръста. Какво ли не приема върху Себе Си Господ Исус Христос заради нашето спасение. чьсо не приємлєши спєсєниѣ радма нашего 24664. КСП (>200/13).

⁴⁰ От шестте употреби на думата *сѣмръть* в ТермР*2019 е даден само илюстративен пример 241a1-6 с ремарка *сотир.* (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 210, кол. I).

сыновѣство (1) – *христ.* Синовство. Свидетелството на планината Тавор е поредно удостоверяване от Отца, че Христос е Неговият възлюбен Син, което се извършва след Богоявлението. на тою гороу обою прѣч(с)тыи ѿць оутврѣждаж сновѣство и тогда и нынѣ фторое въпиж, глет: съ є(с) снъ мои любимыи, иже изволи(х), того послушантє 246a13. КСП (1/Евх).

сынъ (19) – Син. 1. *общоупотр.* Рожба от мъжки пол по отношение на родителите си: илиа помолнѣтъ сѧ вдовѣ гобиннѧ мжкж сътвори и сѧа еи из мртвы(х) въстави 245a3. 2. *трин.* Второто Лице на Пресв. Троица по отношение на Първото. Чрез Сина Отец явява Своята неизказана светлина: радюитє сѧ, темнаа мѣста свѣтът неисповѣдимыи приѣмлаще, иже ны гвлѣтъ ѿць въ снѡу 248a1. Синът и другите две Лица на Пресв. Троица са равни по слава, чест и почит: єдиноу славоу и чьстѣ и поклонѣннє въсилаемъ ѿцоу и снѡу съ прѣстѣннѣмъ дхѡмъ 248a4. В съч. сынъ чловѣчъ – *христ.* Човешкият Син – определение на Иисус Христос, охарактеризиращо Го като съвършен човек. Виждайки Го във всичко подобен на тях, съвременниците Му го мислели за обикновен човек: кого ма глатъ члѣвци сѧа члѣчѣ (в други преписи члѣкого, срв. Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 87), глѣшж ємоу 241b10. В съч. сынъ вожи – *христ.* Божият Син – определение на Иисус Христос, охарактеризиращо Го като съвършен Бог, Втората Ипостас на Пресв. Троица, Която по Своето безкрайно милосърдие и по волята на Отца се възплъщава и получава образа на нашето естество в Лицето на Иисуса Христа: и възведе ж на горѣ да покажетъ имъ, како снъ є(с) бжии. 242a3. На Тавор Бог Отец за втори път след Богоявлението на Кръщение Господне засвидетелства, че Христос е Неговият възлюбен Син: 246a2, 6, 11, 15, 20; 247a1, б 14. КСП (>1000/16).

Произв. **сыновънъ** – Който се отнася до Сина: В съч. приставъникъ сыновънъ – управител на Сина (за Петър): видѣ строитѣль ѿчь моу си приставъника сновъна Петра 243b8.

съ в съч. сѣ житиє (1) – вж. под житиє.

сждъ (1) – *есх.* Съдът Христов в края на времената. При Второто Си пришествие в последния ден Иисус Христос ще дойде в божествената Си слава и в човешка плът да съди живите и мъртвите: въ єдинъ днь хотѣ имъ показати како иматъ приити въ славѣ бжѣствѣнѣи и плѣти члѣи въ последънии днь на сждъ 241a12. КСП (>100/11).

сѹмеонъ (1) – *св.-ист.* Симеон Богоприемец, благочестив старец, който с вяра очаква идването на Месия – Христос, защото му било обещано от Светия Дух, че няма да умре, докато не види Христа Господен. Когато Мария занесла на 40-ия ден след раждането му младенца Иисус в Йерусалимския храм според Мойсеевия закон, който заповядвал, всяко първородно от мъжки пол да бъде посвещавано или представяно на Бога, Симеон провидял в него Спасителя и произнесъл пророческите си думи. Този момент от новозаветната история проповедникът взема като свидетелство за божествеността на Иисус. аще не ви бѣтъ бѣлъ, то къ комоу глаше симеонъ: „нинѣ послѣ раба своего миромъ“ 246b13. КСП (39/9).

тварь (2) – *косм.* Творение: ѿче, прослави ма славож, иже имѣ(х) прѣжде отъ твари бытиа 242b15. В съч. всѧа тварь – Всемир: Радюи сѧ нко и земе и въсѣ тварь 247b19. КСП (58/8).

творецъ (2) – *косм.* Творец, Бог в отношението му към мирозданието. показва имъ также ε(с) творецъ земи и нѣси и съ ε(с) вѣка живы(х) и мрътвы(х) 241617-18. Мы же сего (ѡца) послушашаще творца своего, веселаше сѧ, гл҃емъ 247617. КСП (30/Евх, Клоц, Супр).

тълѣниѣ (1) – *антроп.* Тление. Първият човек от деня, в който вкуса от плодовете на забраненото дърво, става смъртен; грехът привнася със себе си в организма на човека началото на повредата и разстройството, болестите и отслабването. От този момент смъртта става всеобща съдба на всички люде: *Гемоу (първомоу чл҃коу) прѣст҃жплшоу прѣл҃стнѣж сотонинож вы(с) изгнание и смръть по(д)жти и въ тѣлѣниѣ люто вѣнити.* 24068. КСП (4/Супр).

оупостасъ* (1) – *онт. / христ.* Ипостас, лице, самостоятелно субстанциално битие, субект, разбиран като носител на определени природни свойства, състояния и действия⁴¹. Иисус Христос има две естества – божеско и човешко, съединени в едно лице, в една ипостас. съ г҃ъ братиѣ двѣ естества имыи и въ единой оупостаси 24767-13. КСП (3/Син, Евх).

оучитель (2) – *св.-ист.* Учител, духовен наставник (за Иисус Христос по отношение на Неговите последователи). Учениците, включително и първият измежду тях Петър, смятат Иисус за един от пророците, на което мнение проповедникът контрира: *моиси во въ море оударивъ палицею и прѣсоуши и прѣведе по земи излво сѣма, а твои оучитель х҃съ по водѣ мор҃стѣки хода и тѧ по гл҃бинѣ твои поводи илиа помоливъ сѧ вдовѣ говиннѣж мжжж сътвори и с҃на еи из мрътвы(х) вѣстави, а твои оучитель пѧтнѣж хл҃вѣтъ пѧтъ тысѣщъ мжжъ насыти развѣ и женъ и дѣтти, и съшедъ въ адъ испръва мрътвынѣж изведе.* 244619-20; 245а3-4. КСП (>100/9).

оученикъ (3) – *св.-ист.* В Новия Завет така се наричат най-близките и верни последователи на Иисуса Христа, в тесен смисъл 12-те апостоли, които Той избира за свои спътници и помощници, а в широк – още 70 особено ревностни Негови привърженици, които обаче за разлика от апостолите не са постоянни очевидци и свидетели на Божиите дела и не са облечени в цялата пълнота на властта и силата, с които са облечени първите: *по триε(х) же десѣтихъ лѣтѣхъ кръщение приж, грѣхы нашѣ омывах и въ оучение поимъ оученикы съвра.* 241а9. Най-близките ученици стават свидетели на Преображението на Иисус Христос 242621. Те чуват гласа на Отца, който им свидетелства от облака: „Този е Моят възлюбен Син, в Когото благоволих...” 24564-5. КСП (>800/12).

христосъ*⁴² (4) – *христ.* Помазаник, месия – прозвище на Иисус от Назарет, разкриващо тройното служение, което има като: пророк, възвестил на всички хора истината; първосвещеник, принесъл себе си в жертва за примиряване на всички люде с бога; като цар, проявил необходимото за нашето спасение могъщество. *что ε(с) фаворъ? ...фаворъ гора ε(с) и [дѣ]же хотѧ прѣобрази сѧ х҃съ и с҃нъ любимыи свѣдѣтельствова сѧ*

⁴¹ Ипостасът по необходимост притежава същност в съвкупност със случайни свойства (акциденции). Той съществува сам по себе си и се възприема актуално, непосредствено, докато същността (substantia) има опосредствано битие в ипостаса и чрез него. За разлика от същността, която е общо субстанциално битие, ипостаста е единично (частно) такава (οὐσία μερική).

⁴² От четирите употреби на думата *христосъ* в ТермР'2019 е даден само илюстративен пример 24764-9 (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 237, кол. II).

бѣемъ 246a7. юрмонъ ... гора е(с) мала въ земли юрданьстѣи, отънждоуже възыде илина и оу нежеже въскрси кр(с)ти сѧ х̄с и с̄нъ любимины съвѣдѣтельствова сѧ 246a10. Произв.: христовъ – Който се отнася до или принадлежи на Христос. КСП (>500/13).

църкы (1) – *еклес.* Църква, богоустановено общество от вярващите в Исуса Христа, членовете на което са съединени помежду си чрез вярата, Божия закон, свещената йерархия и тайнствата под невидимото управление на Сина Божи и Св. Дух с цел постигане на вечен живот и спасение. Исус Христос запитва апостол Петър, който предлага да останат тук, как при такова положение биха се сбъднали думите, че върху него ще се изгради Христовата църква: *Ище зде прѣвѣдемъ, то нежеже г̄ла(х) како сѧ иматъ звити и църкви на тѣбѣ како сѧ иматъ създати* 244a11. КСП (>200/13).

цѣсарство (1) – *етич.* Царство (Божие, Христово) – висше благо, състоящо се в свършено и хармонично общение на духовните твари с Бога, с целия свят и един с друг – централен пункт на християнската етика. Исус Христос завежда св. апостоли на планината Тавор, за да им покаже силата Си преди разпятието, та когато го хванат юдеите, то те (учениците) да узнаят, че не от немощ е приел разпятието, а по Своя воля, заради спасението човешко: *сего ради ѿ възведе да покажетъ имъ цѣрство* (в други преписи цѣсарствинѣ, срв. Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1971: 88) *свое прѣжде смърти и силѧ свое прѣжде распатиѧ* 242a21. КСП (>100/12).

чловѣкъ (4) – Човек. 1. *антроп.* В съч. прѣввыи чловѣкъ. Първозданият човек. – Бог създава първия човек Адам без порок и го поставя да живее в рая: *бѣ члѣк прѣваго сътвори и въ рѧи възведе* 240b1. Змията, сиреч дяволът, обаче, подучвайки прародителите да престъпят Божията заповед, ги погубва и ги лишава от рая: *...згъмни въсвиставъ прѣваго члѣка врѣднѧ и породѧ заключи.* 245a12. 2. *христ.* Исус Христос, вторият Адам е личност, носител на две естества – божеско и човешко, с всичките им природни свойства, свършен Бог и свършен човек: *г̄тъ вратиѧ двѣ естества имыи и въ юдинои оупостаси съвршенъ естъ бѣ и съвршенъ члѣкъ* 247b7-13. *аще ли члѣкъ не би былъ (х̄сѣ), то чыѧ вѣ мѣриѧ мѣти* 246b7. КСП (>1000/14).

Произв. чловѣчъ *прил.* от чловѣкъ. Който се отнася до човек. В съч. с̄нъ чловѣчъ – Човешкият Син. Наричайки Сам Себе Си така, Исус Христос подчертава, че е истински, свършен човек, приел, по думите на ап. Павел, естество не от ангели, а от потомството Аврамово, поради което и приличен по всичко на нас (Евр2:16-17). За обикновен човек Го възприемали и съвременниците Му: *Кого ма г̄латъ члѣци. с̄на члѣчъ г̄лашѧ юмоу* 241b10. Чрез преобразяването Си на пл. Тавор Той показва пред избрани Свои ученици божественото Си величие, което се таи под човешката природа, изпълнявайки обещанието, че някои от последователите Му не ще вкусят смърт, докле не видят Сина човешки, идещ в славата Си: *схтѣ етери отъ стожи(х) зде, неже не иматъ въкоусити смрти дондеже видатъ с̄на члѣчъ градѧщаго въ славѣ своѧ* 241a15. По този начин Той разкрива как при Второто Си пришествие ще дойде в божествената Си слава и в човешка плът на съд: *въ юдинъ днь хотѧ имъ показати како иматъ приити въ славѣ бжѣствѣнѣи и плѣти члѣчи въ последънии днь на сѣдѣ* 241a12. Исус Христос не е само привидно човек, с прозрачна плът, както учели докетите, отричайки Неговата истинска човешка природа, но придобива при възплъщението Си действителна човешка плът (плѣтъ члѣч). В края на времената Той ще дойде отново с тялото, с което се е възнесъл на небесата, обожествявайки по този

начин цялото човешко естество. Вж. в същия смисъл и образното съчетание *одежда члца* в контекст 247a7: *аще не би възплътилъ сѧ, то како би въ одежди члци ходилъ.* КСП (94/7).

чловѣчъство (2/3) – антроп. / христ. Човешка природа. Иисус Христос има две естества – божеско и човешко, съединени в едно лице, в една ипостас. Двете естества притежават всички есенциално присъщи им природни свойства. От една страна, бидейки Бог, Иисус Христос носи същевременно и всички човешки качества, а от друга, бидейки човек, има всички характеристики на Бога. По силата на божественото Си естество Той извършва чудеса, а със човечеството Си търпи страдания. *нж съ гѣъ врати двѣ юстѣства имын и въ юдинои оупостаси съвршенъ юсть бѣ и съвршенъ члкъ ... бжѣствъмъ силы чюдеса творѧ, а члвчъствомъ стрѣти приемъ овое въ сѣвѣ павлѣетъ сѧще 24767-13.*⁴³ Заради човеците Той понася всичко, проявявайки божеството и съвършеното отчество, което е в Него: *чесо не подъжтѣ насъ оубогиухъ дѣлма павлѣж бжѣство и бчѣство (в др. преп. члчъство) съвршено въ сѣвѣ 24667.* Иисус Христос през целия Си земен живот непрекъснато обладава пълнотата на божествения живот, скрит под човешката Му природа. При все това свойствата на Божеството Си Въплътеното Слово проявява промислително само понякога, като например при Преображението: *славж вжѣства своего таниж въ члчъствѣ, показа аплонъ въшедъ на горж 242615-18.*⁴⁴ КСП (6/Супр, Евх).

чюдо (3) – онт. Явление, произтичащо не според обичайния ред в природата, дело, чието извършване превишава човешките способности и сили; събития, които предизвикват удивление сред очевидците и свидетелстват за особената намеса на Бога в живота на хората. // В съч. *чюдеса творити / сътворити: съ гѣъ врати двѣ юстѣства имын и въ юдинои оупостаси съвршенъ юсть бѣ и съвршенъ члкъ ... бжѣствъмъ силы чюдеса творѧ, а члвчъствомъ стрѣти приемъ овое въ сѣвѣ павлѣетъ сѧще 247611.* Вършенето на чудеса от Иисуса Христа се привежда като доказателство за Неговото божество. *Ище не би бѣ възплъ, то чюдеса толика како би створилъ? 247a8.* Проповедникът съпоставя чудотворството на Иисус Христос с делата на пророците Мойсей и Илия, за да докаже, че Той е Бог, а не един от пророците: *ѣда монси и илиѧ толика чюдеса сътвористѧ 244616-17.* КСП (>100/9).

юрмонъ (2) – св.-ист. Ермон, планина в Йорданската земя, откъдето св. прор. Илия се въздига на небето, и недалеч от която се кръщава Иисус Христос и Отец свидетелства за Него: *юрмонъ ... гора е(с) мала въ земли иорданьстѣи, отънждоуже възведе илиѧ и оу нежже въскрѧи кр(с)ти сѧ хс и снъ любимын съвѣдѣтельствова сѧ 246a8.* КСП 0.

юстѣство*⁴⁵ (5) – онт. / христ. Вътрешно обусловените свойства, наклонности и действия на дадена същност, които я определят като такава. Иисус Христос има две естества – божеско и човешко, съединени в едно лице, в една ипостас. По великото Си милосърдие Господ Бог се възплътява и получава нашата сътворена природа по

⁴³ В ТермР'2019 същият пример е посочен с грешно изписана сигнатура 247a7-63 вм. 24767-13. (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 48, кол. II)

⁴⁴ В ТермР'2019 същият пример е посочен с грешно изписана сигнатура 242a5 вм. 242615 (Тотоманова, Христов/Totomanova, Hristov 2019: 47, кол. II).

⁴⁵ От петте употреби на думата *юстѣство* в ТермР'2019 е даден илюстративен пример 24764-9 с ремарка *христ.*

волята на Отца: самъ ꙗко бѣ мил(с)рдны любовиѣ великоѣ въплѣщъшъсѧ и зданъе приимъ нашего ѣст(с)тва изволениемъ бѣемъ. 240617. В лицето Иисус Христос двете естества – божеско и човешко – живеят и действат съвместно; всичко, което чувства и изпитва човешкото естество, чувства и изпитва и божеското естество. съ ꙗко въратие двѣ естества иныи и въ единой оупостаси съвршенъ естъ бѣ и съвршенъ члкъ ... бжствъмъ силы чюдеса творѧ, а члвчствомъ стѣти приимъ обою въ сѣбѣ гавлѣтъ сѧще 24767-13. В съч. естество бжине – Божия природа. Учениците имат нужда от потвърждение за божествеността на Иисус Христос, защото те виждат ежедневно само човека Иисус – гладен, уморен, боязлив – неща, все далече от природата на Бога: въсе вънѣ и зѣло свѣне ѣства бжина естъ 242a14. Иисус Христос показва на апостолите на планината славата на своето божествено естество, която се таи в човешкия му образ. И пакы показа имъ славѣ своѣ прѣжде въскрѣсениѧ, да егда въстанетъ из мртвыихъ въ славѣ ест(с)тва своего бжестъвнаго и разоумѣютъ такоже не мѣздѣ за троудъ свои приѣ славѣ, такоже не ины еѣ, нѣ оувѣдатъ такоже она е(с) слава, о ней же гла, рекыи: "бже прослави ма славоѣ, ѡже имѣ(х) прѣжде отъ твари вытиѧ" 24267. КСП (41/Евх, Супр).

Фаворъ (3) – св.-ист. Тавор, планината, на която Господ Иисус Христос се преобразява пред учениците си. что е(с) Фаворъ? ...Фаворъ гора е(с) и[де]же хотѣ прѣобрази сѧ хъсѣ и сѧиъ любимии свѣдѣтельствова сѧ бжемъ 246a7. КСП (1/Син).

Съкращения на паметници

Ас	– Асеманиево евангелие
Евх	– Синайски евхологий
Зогр	– Зографско евангелие
Киев	– Киевски листи
Клоц	– Клоцов сборник
Мар	– Мариинско евангелие
Рил	– Рилски листи
Син	– Синайски псалтир
Супр	– Супрасълски сборник
Служ	– Синайски служебник

Лексикографски съкращения

агиол.	– агиология
ангел.	– ангелология
гнос.	– гносеология
еклес.	– еклесиология
есх.	– есхатология
етич.	– етика
иконом.	– икономия (домострой)
косм.	– космология
мариол.	– мариология
общоупотр.	– общоупотребима дума
онт.	– онтология
св.-ист.	– свещена история
сотир.	– сотириология
теол.	– теология
трин.	– тринитарно богословие
христ.	– христология

Приложение № 2

Фреквенция на Слово за Преображение от Йоан Екзарх

Фреквенцията е във възходящ ред. В първата колона е отбелязана честотата, във втората в азбучен ред са изброени лексемите с тази честота в ЙЕПр, в третата е отразен броят им и след слаш – количеството словоупотреби в диапазона. Отделно за диапазоните на малките честоти се дава разбивка по части на речта. За диапазона на единичните думи и за най-честата дума е изчислено и покритието на текста.

1	авъгоустъ, адамвѣ, алъчънъ, аминъ, ангелъ, бесконъчънъ, вестлѣние,	285/285
---	--	---------

1	БЕСЧЪСТИЕ, БЛАГОДАТЬ, БЛАГОСЛОВИТИ, БОЯТИ СѦ, БЫТИЕ, БЫВАТИ, БЕЛИИ, ВЕЛИКЪ, 1 ВЕСЕЛИТИ СѦ, ВЛАДѢТИ, ВЛѢХЪ, ВОДА, ВОДЬЦЪ, ВОИНЪ, ВРѢДИТИ, ВЪЗВАТИ, 1 ВЪЗВРАТИТИ, ВЪЗВРѢШТИ, ВЪЗГЛАСИТИ, ВЪЗГЛАШАТИ, ВЪЗЛЕШТИ, ВЪЗЛЮБИТИ, 1 ВЪЗРАДОВАТИ, ВЪНѢ, ВЪПИТИ, ВЪПРАШАТИ, ВЪСВИСТАТИ, ВЪСИЛАТИ, ВЪСКРАИ, 1 ВЪСКРЪЛНИТИ, ВЪСКРЪСЕНИЕ, ВЪСКРЪПѢТИ, ВЪСТАВИТИ, ВЪСХОДИТИ, ВЪТРАСТИ, 1 ВЪСОТА, ВЪ, ВЪШЕ, ВЪДОВА, ВЪСѢКЪ, ВѢРА, ВѢТРЪ, ГАВРИЛЪ, ГЛЖВИНА, 1 ГОВИНЫНЪ, ГОРѢ, ГОСПОДЬНЪ, ГРОВЪ, ГРАСТИ, ДАЖЕ, ДЯТИ, ДЛЪГОТРЪПѢТИ, ДО, 1 ДОМАЧАДЬЦЪ, ДРЕВЛЕ, ДРѢМАТИ, ДЪНО, ДѢЛО, ДѢЛМА, ДѢТЬ, ЖЕНА, ЖИДЪ, ЖИЗНЬ, 1 ЖИТИЕ, ЖРѢВИИ, ЖАЖДА, Ѣ, ЗАКЛЮЧИТИ, ЗАПРѢТИТИ, ЗДАНИЕ, ЗЕМЬНЪ, ЗЪВАТИ, 1 ЗЪМИИ, ИЗВЕСТИ, ИЗВОЛЕНИЕ, ИЗВЪНЪ, ИЗГНАНИЕ, ИЗДАВНА, ИЗДРАИЛЕВЪ, ИМА, 1 ИНАКЪ, ИНЪ, ИСКАТИ, ИСКОПАТИ, ИСПРЪВА, ИСТИНЬНЪ, ИСТРѢВИТИ, КАМЕНЬ, КЛЮЧЪ, 1 КОЛЕСНИЦА, КОРАВЪ, КОТЪГА, КРЪСТИТИ СѦ, КРЪСТЪ, КРЪШТЕНИЕ, КРЖЧИНА, 1 КЪПѢТИ, ЛАЗАРЪ, ЛИЧЬНЪ, ЛОУКА, ЛОУЧА, ЛЮБИТИ, ЛЮБОВЬ, ЛЮТЪ, ЛѢПОТА, М, 1 МАЛЪ, МАТЕРЬНЪ, МАТИ, МИРЪ, МИЛОСРЪДЪ, МИЛОСТЬ, МИНЖТИ, МИРЪ, 1 МЛАДЕНИШТЪ, МОРЬСКЪ, МЪ, МЪСЛИТИ, МЪЗДА, МѢСАЦЪ, МЖКА, НАДЪ, НАПОИТИ, 1 НАРИЦАТИ, НАСЪТИТИ, НАОУЧИТИ, НЕБЕСЬНЪ, НЕДОВѢДОМЪ, НЕИСПОВѢДИМЪ, НИЗИТИ, 1 НОГА, ОБНОВИТИ, ОБЪ, ОГНЬНЪ, ОДЕЖДА, ОДѢЛО, ОМЪВАТИ, ОСѢНИТИ, ОСЖДИТИ, 1 ОТЪВѢТЪ, ОТЪВРѢСТИ, ОТЪНЖДОУЖЕ, ОТЪЧЕСТВО, ОЦЪТЪ, ПАВАЛЪ, ПАЛИЦА, 1 ПЛАМЕНЬНЪ, ПЛЕМА, ПЛЮНЖТИ, ПОВЕЛѢНИЕ, ПОВИВАТИ, ПОВИНЫНИКЪ, ПОВОДИТИ, 1 ПОВѢДѢТИ, ПОГРЕСТИ, ПОГОУБЛЯТИ, ПОИСТИНѢ, ПОКЛАЯНИЕ, ПОКЛОНИТИ СѦ, 1 ПОМАЗАТИ, ПОМОЛИТИ СѦ, ПОМРЪКНЖТИ, ПОМЪСЛЬ, ПОМЪШАЯТИ, ПОНАВЛЯТИ, 1 ПОНЕЖЕ, ПОРОДА, ПОРОДЬНЪ, ПОСЛОУШИЛИВЪ, ПОСЛѢДЬНЪ, ПОТИТИ СѦ, ПОТЪ, 1 ПОЧИВАТИ, ПОЧЪТО, ПРАВДИВЪ, ПРЕЗВИТЕРЪ, ПРИЗЪВАТИ, ПРИЛОЖИТИ СѦ, 1 ПРИСТАВЬНИКЪ, ПРИСТРОИТИ СѦ, ПРИСНО, ПРИХОДЪ, ПРИХОДЬНЪ, ПРИЕМАТИ, 1 ПРОПОВѢДѢТИ, ПРОСЛАВИТИ, ПРОСЛАВИТИ СѦ, ПРОТИВЪ, ПРЪСИ, ПРѢБЪВАТИ, 1 ПРѢВЕСТИ, ПРѢДЪ, ПРѢДЪТЕЧА, ПРѢЛЪСТЬ, ПРѢМЖДРЪ, ПРѢОБРАЖЕНИЕ, ПРѢПОНА, 1 ПРѢСТЪПЛЕНИЕ, ПРѢСОУШИТИ, ПРѢЧИСТЪ, РАЗДРѢШИТИ, РАИ, РАСАДИТИ, РАСПАТИ, 1 РЕКЪШЕ, РОЖДЪСТВО, РОДЪ, РѢКА, РЖКА, СВОБОДА, СВѢНЕ, СВѢТЛЪ, СИЯТИ, СКОРО, 1 СЛАВЬНЪ, СЛѢПЪ, СОТОНИНЪ, СТОЯТИ, СТРАСТЬ, СТРОИ, СТРОИТЕЛЬ, СТѢНЪ, СЪБЛЮСТИ, 1 СЪБЪРАТИ, СЪБЪТИ СѦ, СЪВЪЗАТИ, СЪДОЛѢТИ, СЪЗДАТИ СѦ, СЪНАВЪДѢТИ СѦ, 1 СЪСПАСЕНИЕ, СЪПАТИ, СЪНОВЪСТВО, СЪНОВЬНЪ, СѢМА, СЖДЪ, ТАИТИ, ТАКОЖДЕ, 1 ТАКОЖЕ, ТАЧЕ, ТВРЪДЪ, ТВРЪДЪ, ТЛѢНИЕ, ТРОУДЬНЪ, ТОУ, ТЪГДА, ТЪСЪЖЦАА, ТѢЛО, 1 ТЪМЬНЪ, ОУ, ОУБО, ОУБОГЪ, ОУДАРИТИ, ОУКОРЕНИЕ, ОУМАРЯТИ, ОУПОСТАСЪ, 1 ОУПРАЗДЪНИТИ СѦ, ОУСПѢХЪ, ОУСТАВИТИ СѦ, ОУСТОУДЬНЪ, ОУСЪПАТИ, ОУТВРЪЖДАТИ, 1 ОУТИШИТИ СѦ, ОУЧЕНИЕ, ХРАМЪ, ХРИСТОВЪ, ЦРЪКЪ, ЦРЪКОВЬНЪ, ЦѢСАРСТВО, ЧАСЪ, 1 ЧЕТВРЪТЪИИ, ЧОУДИТИ СѦ, ШЕСТЪ, ЯДЪ, ЯКОВЪ, ЮЛИКО, ЮТЕРЪ, ЮШТЕ, ЯТИ 1 общо 285 словни единици (= 56.27% от словника; 16.02% от обема на текста)								
1	съществ	глаголи	прилаг.	наречия	числ.	местоим.	предлози	съюзи	частици
1	104	96	43	23	5	5	6	2	1
2	АДЪ, БЕЗЪ, БОЖИИ, БРЕНИЕ, ВЕТЪХЪ, ВРЪХОВЬНЪ, ВЪВЕСТИ, ВЪЗИТИ, ВЪЗАТИ, 2 ВЪКОУСИТИ, ВЪСКРЪСНЖТИ, ВЪСТАТИ, ВЪТРОИЖ, ВѢКЪ, ГЛАСЪ, ДЕСАТЬ, ДОНЪДЕЖЕ, 2 ДОУХЪ, ДЪНЬСЪ, ДѢВА, ЖИВЪ, ЗА, ЗАВѢТЪ, ЗѢЛО, ИДЕЖЕ, ИЛИНЪ, ИОРЪДАНЬСКЪ, 2 ИОСИФЪ, ИСОУСЪ, ИРЕМИЯ, КЪИИ, ЛѢТО, МОИСЕОВЪ, МОРЕ, МОШТИ, МѢСТО, 2 НИКЪТЪОЖЕ, НИЧЪТЪОЖЕ, О (предл.), О (част.), ОБА, ОБЛАКЪ, ОБЪЧЬНЪ, ОКО, ОНЪ, 2 ОСВАТИТИ, ПЕЛЕНА, ПОВЕЛѢТИ, ПОДЪЯТИ, ПОСТЪДИТИ СѦ, ПОСЪЛАТИ, ПРОРОЧЬСКЪ, 2 ПРОСИЯТИ, ПРЪВЪ, ПРѢОБРАЗИТИ, ПРѢСВАТЪ, ПРѢСТЪПНИТИ, ПОУСТЪИНИ, ПАТЪ, 2 ПЖТЪ, РАВЬНЪ, РАДИ, РАДОВАТИ СѦ, РАДЪМА, РАЗДѢЛИТИ, РАЗОУМѢТИ, РАСПАТИЕ, 2 РОДИТИ, СВѢТЪ, СЛЪШАТИ, СЪНИТИ, СЪЖДЕ, ТАКО, ТАКЪ, ТВАРЪ, ТВОРИТИ, ТВОРЬЦЪ, 2 ТОЛИКЪ, ТРОУДЪ, ТРѢВѢ, ТЪЧИИЖ, ТЪМА, ОУВѢДѢТИ, ОУМЪРѢТИ, ОУЧИТЕЛЬ, ХЛѢБЪ, 2 ХОДИТИ, ЧИНЪ, ЧИСТЪ, ЧЛОВѢЧЕСТВО, ЯСТИ, ЮГДА, ЮГЪПЪТЪ, ЮРМОНЪ, ЖТРОВА 1 общо 95 думи в 190 употреби (=18.73% от словника, 10.6% от обема на текста)								
2	съществ	глаголи	прилаг.	наречия	числ.	местоим.	предлози	съюзи	частици
2	30	26	13	9	4	7	5	-	1
3	БОЖЬСТВО, БОЖЬСТВЬНЪ, БРАТЪ, ВѢЛЪ, ВЛАДЪИКА, ВЪНИТИ, ВЪСИЯТИ, ВЪСОКЪ, 3 ДАТИ, ДОБРО, ДРОУГЪ, ДѢВА, ЗАКОНЪ, МАРИЯ, МѢНИТИ, МЖЖЪ, НАШЪ, НОВЪ, НѢСМЪ, 1 общо 33 думи в 99 употреби (=33.33% от словника, 10.6% от обема на текста)								
3	33/99								

3	отъчь, поати, пророкъ, развѣ, сила, съвѣдѣтельстввати, таворъ, твон,									
3	оученикъ, чоудо, чьсть, явити, являти, юда									
3	съществ.	глаголи	прилаг.	наречия	числ.	местоим.	предлози	съюзи	частици	
3	13	9	6	1	1	2	-	-	1	
4	въплътити, вѣдѣти, гдѣ, грѣхъ, къ, лице, при, рабъ, свѣтъ, слово,									16/64
4	съвършенъ, съконъчати, ти, три, христосъ, чловѣкъ									
4	съществ.	глаголи	прилаг.	наречия	числ.	местоим.	предлози	съюзи	частици	
4	7	3	1	1	1	-	2	1	-	
5	апостолъ, днь, или, любвиъ, ни, нънѣ, петръ, прѣжде, риза, самъ, симеонъ,									13/65
5	слънъце, ѳество									
5	съществ.	глаголи	прилаг.	наречия	числ.	местоим.	предлози	съюзи	частици	
5	7	-	1	1		1	1	1	1	
6	земля, изъ, иоанъ, ли, нъ, пакы, по, прѣвѣти, себе, съ, съмрътъ, хотѣти,									14/84
6	чловѣчь, чьто									
6	съществ.	глаголи	прилаг.	наречия	числ.	местоим.	предлози	съюзи	частици	
6	3	2	1	1	-	3	3	-	1	
7	господъ, изволити, небо, сѣнь									4/28
8	азъ, възвести, въсь, мрътвѣ, плъть, плътѣнъ, прияти, ты									8/64
9	како, показати, послоушати, сътворити, яко									5/45
10	нж									1/10
11	илия, мои, отъ, отъць									4/44
12	гора, да, моисии, съде, юдинъ									5/60
13	видѣти, рѣшти, свои									3/39
15	богъ, имѣти (за образувне на бѣд. вр.), слава									3/45
16	а, якоже									2/32
18	бо									1/18
19	сынъ									1/19
21	же, кьто									2/42
22	тъ									1/22
23	глаголати									1/23
25	на									1/25
26	аште									1/26
27	то									1/27
30	иже									1/30
36	съ									1/36
43	не									1/43
46	въ									1/46
59	и /мест./									1/59
84	бъти									1/84
139	и /съюз/ – 7.81% от обема на текста									1/139
Общо: 508/1793										

ЛИТЕРАТУРА

- Георгиев, Русинов 1979: *Георгиев, С., Русинов, Р.* Учебник по лексикология на българския език. София: Наука и изкуство, 80-84. (Georgiev, Rusinov 1979: *Georgiev, S., Rusinov, R.* Uchebnik po leksikologia na balgarskia ezik. Sofia: Nauka i izkustvo, 80-84).
- Давидов 1974: *Давидов, А.* Статистические наблюдения над „Беседой“ Козмы Пресвитера – В: Вопросы словообразования и лексикологии древнерусского языка. Москва: Наука, 285-304 (*Davidov, A.* 1974).

- Достал 1960: *Достал, А.* Вопросы изучения словарного состава старославянского языка. - Вопросы языкознания № 6, 3-16 (*Dostál, A.* 1960).
- Дюлгеров, Цоневски 1947: *Дюлгеров, Д., Цоневски, Ил.* Православно догматическо богословие. София: Синодална печатница. (*Dyulgerov, Tsonevski* 1947: *Dyulgerov, D., Tsonevski, Il.* Pravoslavno dogmaticheskо bogoslovie. Sofia: Sinodalna pechatnitsa).
- Иванова-Мирчева 1971: *Иванова-Мирчева, Д.* Йоан Екзарх Български. Слова. Том I. София: БАН (*Ivanova-Mircheva* 1971: *Ivanova-Mircheva, D.* Yoan Ekzarh Balgarski. Slova. Tom I. Sofia: BAN).
- Илиева 2011: *Илиева, Т.* Лексиката в Йоан-Екзарховия превод на Богословието – количествени показатели. – *Palaeobulgarica XXXV, № 2*, 14-37 (Илиева 2011: *Илиева, Т.* Leksikata v Yoan-Ekzarhovia prevod na Bogosloviето – kolichestveni pokazатели – *Palaeobulgarica XXXV, № 2*, 14-37).
- Илиева 2013а: *Илиева, Т.* Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на „De fide orthodoxa“. София: П-ца „П. П. Славейков“. ISBN: 9789541880027 (Илиева 2013а: *Илиева, Т.* Terminologichnata leksika v Joan-Ekzarhovia prevod na „De fide orthodoxa“. Sofia: P-tsa „P. P. Slaveykov“. ISBN: 9789541880027).
- Илиева 2013б: *Илиева, Т.* Лексиката в химнографското творчество на Климент Охридски – глотометричен профил. – *Кирилometodievistika, 7*, 59-77. ISSN: 1409-9861 (Илиева 2013б: *Илиева, Т.* Leksikata v himnografskoto tvorchestvo na Kliment Ohridski – glotometrighen profil. – *Kirilometodievistika, 7*, 59-77. ISSN: 1409-9861).
- Илиева 2013в: *Илиева, Т.* Лексиката в творчеството на Петър Черноризец – глотометричен профил. – В: Старобългарската книжнина и руската ръкописна традиция. Четения, посветени на 80-годишнината на проф. дфн Румяна Павлова (= ЕЛ 2013/1-2), 72-86 (Илиева 2013в: *Илиева, Т.* Leksikata v tvorchestvoto na Petar Chernorizets – glotometrighen profil. – In: Starobalgarskata knizhnina i ruskata rakopisna traditsia. Chetenia, posveteni na 80-godishninata na prof. dsc Rumjana Pavlova (= EL 2013/1-2), 72-86).
- Илиева 2014: *Илиева, Т.* Словникът на Храбровото Сказание за буквите – статистическа характеристика – В: In honorem 2. Филология и текстология. Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. Уйлям Федер. Шумен: НЦ „Преславска книжовна школа“, 199-222. ISBN:978-619-00-0096-9 (Илиева 2014: *Илиева, Т.* Slovnikat na Hrabrovoto Skazanie za bukвите – statisticheska harakteristika – In: In honorem 2. Filologia i tekstologia. Yubileen sbornik v chest na 70-godishninata na prof. Ulyam Feder. Shumen: NTs „Preslavska knizhovna shkola“, 199-222. ISBN: 978-619-00-0096-9).
- Илиева 2016: *Илиева, Т.* Статистическа оценка на стила и езика на Климент Охридски. – Български език, 63, Приложение. ИБЕ, 11-33 (Илиева 2016: *Илиева, Т.* Statisticheska otsenka na stila i ezika na Kliment Ohridski. Balgarski ezik, 63, Prilozhenie. IBE, 11-33).
- Илиева 2018: *Илиева, Т.* Още за отношението на Климентовото книжовно наследство към старобългарската лексика. Св. Климент Охридски в културата на Европа, БАН - КМНЦ, 447-467. ISBN:978-954-9787-32-0 (Илиева 2018: *Илиева, Т.* Oshte za otnoшenieto na Klimentovoto knizhovno nasledstvo kam starobalgarskata leksika. Sv. Kliment Ohridski v kulturata na Evropa, BAN - KMNC, 447-467. ISBN: 978-954-9787-32-0).
- Левит 1969: *Левит, З. Н.* Очерки по лексикологии современного французского языка. Москва: Высшая школа (*Levit, Z. N.* 1969).
- Поп-Атанасова, Костовска 2005: *Поп-Атанасова С., Костовска, В.* Лексиката во поетските творби на Климент Охридски. Скопје: Институт за македонски јазик

- „Крсте Мисирков“. 9989-640-65-3 (Pop-Atanasova, Kostovska 2005: *Pop-Atanasova S., Kostovska, V. Leksikata vo poetskite tvorbi na Kliment Ohridski*. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“. 9989-640-65-3).
- Тотоманова, Христов 2019: *Тотоманова, А.-М., Христов, Ив.* Терминологичен речник на Йоан Екзарх. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN: 978-954-07-4627-2 (Totomanova, Hristov 2019: *Totomanova, A.-M., Hristov, I. Terminologichen rechnik na Yoan Ekzarh*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN: 978-954-07-4627-2).
- Христова 1994: *Христова И.* Речник на словата на Климент Охридски. София: Унив. изд-во „Св. Кл. Охридски“ (Hristova 1994: *Hristova I. Rechnik na slovata na Kliment Ohridski*. Sofia: Univ. izd-vo „Sv. Kl. Ohridski“).
- Цейтлин 1977: *Цейтлин, Р. М.* Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв. Москва: Наука. (Tseytlin, R. M. 1977).
- Цейтлин 1986: *Цейтлин, Р. М.* Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв. София: Изд-во БАН (Tseytlin, R. M. 1986).
- Olteanu 1967: *Olteanu, P.* Contribuți la studiul literaturii omiletice in vechile literaturе bulgară și română, I, Omilie lui Joan Exarhul și izvoarele lor byzantine; II. Omilie folosite in Invățaturile lui Negoe Basarab. – Romanoslavica, XIV. Linguistica. București, 306-358.

ИЗТОЧНИЦИ

- СтБР: Старобългарски речник. Отговорен редактор Д. Иванова-Мирчева. Т. I. София: Изд-во „В. Траянов“, 1999. Т. II. София: Изд-во „В. Траянов“, 2009. (StbR: Starobalgarski rechnik. Otgovoren redaktor D. Ivanova-Mircheva. T. I. Sofia: Izd-vo „V. Trayanov“, 1999. T. II. Sofia: Izd-vo „V. Trayanov“, 2009).
- СС: Старославянский словарь (по рукописям X-XI в.). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва: Русский язык, 1999 (SS: Staroslavjanskiy slovar'. 1999).